

MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ: TARİHİ VE BUGÜNÜ

Osman Aydemir

INSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Aydemir, Osman. "Müslüman Kardeşler Hareketi: Tarihi ve Bugünü". İNSAMER

Araştırma 136

Araştırma 136. Şubat 2021.

Ortadoğu coğrafyası, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana medeniyetlerin beşiği olan, tarihin her döneminde önemini korumuş bir coğrafyadır. Ortadoğu'yu bu kadar önemli kılan birçok sebep olmakla birlikte; üç semavi dinin de bu coğrafyada zuhur ve teşekkül etmiş olması, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir tampon bölge olması, bereketli topraklara ve akarsu bakımından çok zengin bir yapıya sahip olması bu sebeplerin başında gelmektedir. Bu özellikler ilk bakışta bir avantaj gibi görünse de aslında tam da bu özellikler âdeta bu coğrafyanın en büyük imtihanı olmuştur; çünkü tarih boyunca bütün medeniyetler bu bereketli ve kıymetli topraklara sahip olmak istemiş, dolayısıyla tarihin gördüğü en büyük savaşlar ve katliamlar da bu coğrafyada yaşanmıştır. Bu büyük yıkımlar sonrasında oluşan buhranlı dönemler, çok önemli fikirlerin de bu coğrafyada ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İslam medeniyetinin beşiği olan Ortadoğu coğrafyası tarih boyunca çok büyük kültür erozyonları ve yıkımlar yaşamıştır. İlk olarak 1095 yılında başlayan haçlı seferleriyle İslam dünyasının bütün birikimi harap olmuş, en kutsal topraklarından biri olan Kudüs, haçlıların eline geçmiştir. Uzun süren buhranlı bir dönemden sonra, Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethiyle bu sancılı ve yıkım dolu süreç son bulmuştur. Bölgenin maruz kaldığı ikinci büyük yıkım ise, 1258 yılında İlhanlılar Bağdat'ı işgal edip Abbasileri tarih sahnesinden sildiğinde yaşanmıştır. İslam dünyasının bütün bilgi birikimini yok eden İlhanlılar, âdeta İslam dünyasının hafızasını da silmiştir. Bu karanlık dönem Memluklerin dirayetli duruşuyla son bulmuştur. Üçüncü ve en ağır yıkım ise bugün içerisinde bulunduğumuz süreçtir. Geçmiş dönemlerde düşman algısı öteki üzerinden şekillenirken, günümüzde İslam toplumları birbirlerini düşman addetmekte, kendi

medeniyetlerine düşman nesillerin yetiştiğini göremeyecek kadar bireysel çıkarlar peşinde koşmaktadırlar. Elbette İslam dünyasının içinde bulunduğu bu buhranlı dönemin başlangıcı bugün değildir, ama görünen o ki bu buhranın son bulacağı gün de bugün değildir.

18. yüzyıldan itibaren ideolojik bir buhran ve benlik probleminin yaşadığı bir sürece giren İslam dünyasında, coğrafyanın farklı bölgelerinde bu duruma çözüm bulmak isteyen kitle hareketleri ve düşünürler hep olmuş ancak soruna herhangi bir kalıcı çözüm üretilememiştir.

1. Dünya Savaşı'yla birlikte İslam dünyası bir bütün olma özelliğini kaybederek, âdeta çok farklı medeniyetlerin birer uzantısıymış gibi birbirinden uzaklaştırılmış ve özellikle Ortadoğu bölgesi, çok sayıda devletin kurulduğu bir coğrafyaya dönüştürülmüştür. 1. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı'nın yenik ayrılması sonrasında, İslam coğrafyasının işgal edilmesi ve ilerleyen süreçte hilafetin kaldırılması, bu coğrafyada farklı kitle hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bunlar içinde en etkili olanlarından biri, hiç şüphesiz Mısır'da ortaya çıkan Müslüman Kardeşler Hareketi'dir (*İhvan-ı Müslümin*). Bir köy okulunda öğretmen olan Hasan el-Benna'nın öncülüğünde 1928 yılında temelleri atılan bu hareket, İslam dünyasının en önemli kitle hareketlerinden biri olmuştur. Hareketin Mısır coğrafyasında neşet etmesi de bir tesadüf değildir; çünkü İstanbul, Kahire, Şam, Bağdat gibi dinî ve siyasi açıdan öne çıkan şehirler, İslam dünyasının en entelektüel bölgeleri olma özelliğine sahiptir. Bu durumun en açık göstergelerinden biri ise, Osmanlı'nın yıkılması sonrası yeni Türkiye'nin kurulması sürecinde, yeni yönetimin yapısını beğenmeyen İstanbullu âlimlerin Mısır'a hicret etmesidir.

Müslüman Kardeşler Hareketi, kurulduğu günden itibaren siyasi arenadan ziyade toplumsal alanda hizmet vermeye ve siyasetten özellikle uzak durmaya çalışan bir yapı olmasına rağmen bilhassa Arap Baharı denilen ve Ortadoğu'yu âdeta yeni bir başlangıca sürükleyen gelişmelerin en önemli aktörlerinden biri olması sebebiyle bu dönemde kendinden sıkça söz ettirmiştir. Bu coğrafyadaki bütün İslami hareketler ya

Müslüman Kardeşler Hareketi'ne karşı doğmuş ya ondan ayrılarak oluşmuş ya da hareketin bir uzantısı şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Bu yüzden de Müslüman Kardeşler Hareketi bu coğrafyanın fikrîsel yapısının oluşmasında bütün kitle hareketleri için önemli bir mihenk taşı olagelmiştir. Hareket, 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye kentinde bir köy okulunda öğretmenlik yapan Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur. İslami değişimi tabandan tavana şeklinde tasvir eden Muhammed Abduh'un temsil ettiği reformist görüşleri benimseyerek aktif bir İslam davası savunucusu olan Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Hareketi'ni sufi-selefi bir hareket olarak tarif edip, hareketin ideolojik çerçevesini çizmiştir.

Tarihî süreç içerisinde ülkede yaşanan gelişmeler, hareketin Hasan el-Benna'nın kurduğu sistemden farklılaşmasına ve yeni bir düşünce yapısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu farklılığın oluşmasında Seyyid Kutub'un etkisi de büyüktür; zira Hasan el-Benna Müslüman Kardeşler Hareketi'nin eylem adamıyken, Seyyid Kutub kardeşlik sisteminin kurucusudur ve hareket içerisinde biraz daha radikal bir çizginin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mısır'daki yöneticilerin Müslüman Kardeşlere karşı tutumu, hem Seyyid Kutub'un fikirlerinin oluşmasında hem de hareket içindeki bireylerin ana koldan ayrılarak daha radikal bir çizgi benimsemelerinde etkili olmuştur.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Ortaya Çıkışı

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir modernleşme sürecine giren Mısır, özellikle Mehmet Ali Paşa'nın politikaları sonucu yarı özerk bir konuma sahip olmaya başlamıştır.¹ Bu dönemde Mısır'ın İngiltere ile olan yakınlaşması, 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgaline giden yolu açmış ve İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olan Mısır, 1914 yılı itibarıyla İngiltere'nin denetimine girmiştir. 1. Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İngiliz işgali altında bulunmasından

dolayı İngiltere saflarında savaşmak zorunda bırakılan² Mısır'ın bu dönemde ülke siyasetinde belirleyici olan üç önemli güç merkezi vardır: İngiltere, Mısır Kralı ve milliyetçi yönü ağır basan Vefat Partisi. Bu üç siyasi güç, uzun yıllar boyunca Mısır siyasetinde ciddi bir kısır döngünün oluşmasına sebep olmuştur: "Mısır Kralı İngiltere'nin baskısıyla meclisi dağıtır ya da anayasayı yürürlükten kaldırır. Halk bundan rahatsız olur ve halk hareketleri başlar. Kral bu tepkiye dayanamaz ve seçime gidilir. Vefat Partisi seçimi kazanır ama iktidarda uzun süre kalamaz ve tekrar süreç başa dönerek devam eder."³ Mısır böyle bir siyasi problemle karşı karşıyayken aynı zamanda toplumsal olarak da modernleşmenin getirdiği kimlik bunalımları, daha gençlik yıllarında Hasan el-Benna'nın bu sorunları fark etmesine ve çözüm arayışı içerisine girmesine sebep olmuştur.

Müslüman Kardeşler Hareketi 1928 yılında Hasan el-Benna öncülüğünde Mısır'ın İsmailiye şehrinde kurulmuştur. Hasan el-Benna 1906 yılında Bahayre'ye bağlı Mahmudiye kasabasında doğmuştur. Babası saat tamircisi olmasına rağmen hadis ilmiyle ilgilenen biridir ve Ahmet bin Hanbel'in *Müsned*'ini konu başlıklarına göre tanzim edip *Fethu'r-Rabbani* isimli bir eser telif etmiştir. İlk olarak babasından ve çevresindeki hocalardan klasik eğitim alan Hasan el-Benna, daha sonra Reşadiye'de modern usul eğitim veren bir ortaokula gönderilmiş, buradan sonra da yüksek öğrenimini Daru'l-Ulum'da tamamlayıp öğretmen olmuştur. Ortaokul yıllarında arkadaşlarıyla "Ahlak ve Edep Cemiyeti" adını verdikleri bir cemiyet kurmuş ve bu cemiyetin tüzüğünü de kendisi yazmıştır.⁴ Akabinde arkadaşlarıyla birlikte "Haramların İşlenmesini Engelleme" cemiyeti isimli bir başka dernek daha kurmuştur. Bu süreçte Şazeliyye tarikatının Hasefiyye koluna intisab eden Hasan el-Benna'nın dine, topluma, siyasete bakışını kökten etkileyen iki unsur vardır: tasavvuf ve 1919 Devrimi.⁵ Bunlar onun sonraki yıllardaki adımlarında ve örgütçü kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.⁶ 1919 Devrimi'nden sonra İngilizler, devrimin etkisini silmek için siyasi alandaki tartışmaları tırmandırmak üzere harekete geçmiştir. Bu

süreçte Mısır'da birbirine alternatif gibi görünen ancak gerçekte yeni hiçbir şey vaat etmeyen Vefat Partisi ve liberal anayasacılar arasındaki ayrılıklar hissedilir derecede artmıştır.

1927 yılında Daru'l-Ulum'dan mezun olduktan sonra, İsmailiye'de öğretmenlik yapmaya başlayan Hasan el-Benna, İngilizlerin ülkedeki hâkimiyetinden duyduğu rahatsızlığı ve vatan topraklarının bu istiladan kurtarılması gerektiği fikrini etrafındakilere aşılamağa başlamış ve 1928 yılında da Müslüman Kardeşler Hareketi'ni kurmuştur.

Hasan el-Benna kurduğu bu hareketi; "sünni, selefi, sufi, siyasi, sportif bir cemaat; ilmî ve kültürel bir cemiyet; ekonomik bir şirket ve sosyal bir fikir sistemi" olarak tanıtmaktadır.⁷ Bu noktada Benna'nın selefiliklerinin Vehhabi eğilimli selefi zihniyetle ilişkisi olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Selefilik'in hemen ardından sufiliğin zikredilmesi bunun en açık kanıtıdır. Zira hareket, sufi anlayış olarak bidatlerden uzak bir yapıya sahiptir, bu da selefi bir düşünce olarak kayıtlanmasından dolayıdır. Tanımdaki selefilik; ilk kaynaklara dönüşü ama daha ziyade Muhammed Abdüh zihniyetine yakın olan Kur'an merkezli bir yapıya işaret etmektedir. Müslüman Kardeşler Hareketi bu yöntemle İslam'ın deruni ve zahiri yönünü ortaya çıkartarak insanlara ulaşmayı hedeflemiştir.⁸

Hasan el-Benna hareketin kuruluş sürecindeki düşüncelerini hatıralarında şöyle aktarmaktadır: "*Ben, temeli ilim, terbiye ve cihat olan genel bir davayı başlatmaya çalışıyordum. Bu temeller ise kapsayıcı İslam davetinin rükünleridir. İlim, örgütlenme, gözetim ve onları selefi salihinin yaşayış şekli ve kahraman mücahitlerimizin geçmişi üzere eğitmek.*"⁹

Öğretmenlik yaptığı kentte, halkın çokça bulunduğu kahvelere gidip kısa konuşmalar yaparak insanlara dinin gereklerini anlatmaya çalışan Hasan el-Benna'nın bu konuşmalarından etkilenen altı kişinin ona gidip kendilerine yol göstermesini istemesiyle Müslüman Kardeşler Hareketi'nin yedi kişilik çekirdek kadrosu ilk kez bir araya gelmiştir.

Benna'nın anlattığına göre, Müslüman Kardeşler adı, İslam'a hizmet yolunda kardeş olan kimseleri ifade ettiği için seçilmiştir.¹⁰ Bu yedi kişi, ilk iş olarak bir yer kiralamış ve buraya da *Müslüman Kardeşlerin Tezhib Okulu* adını vermiştir. Hasan el-Benna, bu okulun programını şöyle açıklamaktadır: “*Kur'an'ı doğru şekilde okumak, Kur'an'dan birtakım sure ve ayetleri ezberlemek, bunların tefsir ve açıklamalarını öğrenmek, birtakım hadisi şerifleri ezberlemek ve bunları da uygun bir biçimde açıklamayı öğrenmek, akide ve ibadetlerimizi tashih etmek, teşriihikmetlerini, İslam'ın geneladabını, İslam tarihini, selefi salihinin ve Hz. Peygamberin siresini öğrenmek (....) pratik olarak konuşmaya ve davet yapmaya hazırlamak.*”¹¹ İlk ders yılının sonunda okulda 70 kadar öğrenci yetişmiştir. Bu süreçte komünist olduğu, Moskova'dan para aldığı yönünde suçlamalara maruz kalan Hasan el-Benna ve arkadaşları, bütün engelleme çabalarına rağmen çalışmalarını sürdürmüştür.

Müslüman Kardeşler Hareketi hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya devam etmiş; bu süreçte bir mescit ve bir okul daha açılmıştır. Ders saatlerinin namaz vakitlerine göre ayarlandığı bu okulda, öğrencileri dinî okullara, liselere ve sanata hazırlayan programlar uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca kadınlara yönelik çalışmalar da başlatılmış ve *Müslüman Anneleri Okulu* isimli bir okul açılmış, akabinde bu okul bünyesinde *Müslüman Kadın Kardeşler* için ayrı bir kısım kurulmuştur. Müslüman Kardeşlerin eşlerine ve yakın kadın akrabalarına yönelik olan bu kısımdaki eğitim vazifesi de adı geçen okuldaki hanımlara verilmiştir.

1932 yılına kadar merkezi İsmailiye'de olan Müslüman Kardeşler Hareketi, 1932 yılında Hasan el-Benna'nın Kahire'ye gitmesiyle merkezini Kahire'ye taşımıştır. Bundan sonra teşkilat ağını daha da genişleten hareket, ülke genelinde şubeler açmaya, kongreler düzenlemeye başlamıştır. Akabinde bu hareketliliği düzenlemek ve davanın seyriyle ilgili önemli kararları istişare yoluyla almak için Müslüman Kardeşler İrşat Bürosu kurulmuştur. Büro, hareket üyelerinin düşüncelerini sistemleştirmiş ve “Akidemiz” adı altında düzenleyerek yayınlamıştır.¹²

Hasan el-Benna, 1924 yılında hilafetin kaldırılması sonrası, İslam dünyasının otoriterlik bakımından bir boşluğa düşmesinin de etkisiyle Müslüman Kardeşler Hareketi'ni ümmetçi bir yapılanma olarak tanımlamıştır. Hareket Filistin'e destek için bir yardım komitesi kurmuş ve bu sayede Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni ile Hasan el-Benna arasında yakın ilişkiler tesis edilmiştir. İngilizlerin Filistin politikasını eleştiren broşürler dağıtılmış¹³ ve 1936 yılında Filistin'de başlayan ilk sistemli isyanlara destek olunmuştur.

Hasan el-Benna, devlet adamları ve kraldan da teşkilatlanma açısından destek almak istemiş ve dönemin Mısır Başbakanı Ali Mahir Paşa'yla bu bağlamda yakın ilişkiler kurmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda teşkilatlanma konusuna yoğunlaşan Müslüman Kardeşler Hareketi, bu süreçte doğrudan Ali Mahir'in destekçisi görünmek istemediği için farklı gruptan yöneticilerin liderleriyle de görüşmeler gerçekleştirmiştir. Örneğin liberal anayasacıların lideri Muhammed Mahmud Paşa ile de görüşülmüştür. Bu görüşme sonrasında Mahmud Paşa'nın, “Eğer teamüller izin verseydi bu adamı kesin dışişleri bakanı atardım.”¹⁴ sözleri, Hasan el-Benna'nın muhataplarını etkileme kabiliyetini göstermesi açısından kayda değerdir.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin teşkilatlanma üzerine bu kadar yoğunlaşması, hareket içerisinde izlenen siyasetten memnun olmayanların sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu huzursuzluktan rahatsızlık duyan Hasan el-Benna, çareyi hareket içinde askerî bir kanat kurulmasını isteyen ancak kendisinin uzun zamandır baskıladığı grupları memnun edecek kararı almakta bulmuştur. Bu dönemde İngilizlerin Filistin politikası, Filistin'in işgal altında olması ve Arap hükümetlerinin Filistin'i koruyacak güce sahip olmaması gibi sebeplerle Filistin'in kurtarılmasında Müslüman Kardeşlere büyük görev düştüğüne inanan Benna, bu düşüncelerle 1940 yılında Salih Aşmavi, Hüseyin Kemaleddin, Hamid Şerif, Abdülaziz Ahmet ve Mahmut Abdülhalim ile istişare ederek, böyle bir yapının kurulmasına,

ancak bu yapının gizli tutulmasına, üyeleri haricinde kimseye bilgi verilmemesine karar vermiştir. Kurulacak yapının giderlerinin de üyeler tarafından karşılanması şartı getirilmiştir. Böylece bu beş kişinin önderliğinde Özel Birlik (*en-Nizam el-Has*) adlı gizli yapı kurulmuştur.¹⁵

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurduğu bu gizli örgüt (ya da özel aygıt) özellikle Filistin'deki Müslüman grupların silahlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Özel Birlik'in yaptığı operasyonlar Müslüman Kardeşlerin toplum nezdindeki itibarının artmasına sebep olmuştur. Ancak birlik zamanla kontrolden çıkmış ve hareketi zor durumda bırakacak operasyonlar yapmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi, 1948 yılındaki Nukraşi Paşa suikastıdır. Her ne kadar Hasan el-Benna bu suikastın hareketle bir alakası olmadığını ifade etse de suikasttan sonra hareketin sert baskılara maruz kaldığı bir döneme girilmiştir.

1941 yılında gerçekleştirilen kongre ile Müslüman Kardeşler Hareketi aktif siyasi hayata katılmaya ve teşkilatlanmadan ziyade ülkenin içinde bulunduğu siyasi duruma çözüm arayışı içerisine girmeye başlamış ve ilk olarak da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ve İngiliz şirketlerinin ülkedeki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlıklar dile getirilmeye başlanmıştır. Müslüman Kardeşlerin devrim gibi bir niyetinin olmadığı, hatta kuruluşunun ilk dönemlerinde Kral Faruk'a karşı herhangi bir söyleminin bulunmadığı, daha ziyade ıslaha önem veren bir düşünceyle hareket ettiği belirtilmektedir. Hasan el-Benna, İmam Malik'ten alıntıyla "Kabul edilecek bir dua hakkım olsaydı, bunu kesinlikle sultandan yana kullanırdım çünkü o ıslah olduğu takdirde toplumdaki herkes ıslah olacaktır."¹⁶ diyerek bu konudaki düşüncesini açıkça ortaya koymuştur.

Müslüman Kardeşlerin gençlik yapılanmasının siyasi bir tehlike olarak algılanması altındaki en önemli sebeplerden biri de hareketin 1936 yılında Mısır kralına ve bakanlara, uğursuz anlaşma olarak isimlendirdiği Balfour Anlaşması'nın kaldırılması için gönderdiği mektuptur. 1941 yılında Demenhur'da İngilizlerin Mısır politikalarını eleştiren bir

konuşma yapan Hasan el-Benna, Sırrı Paşa hükümeti tarafından tutuklanmıştır. Bu olay Müslüman Kardeşler ile hükümet arasındaki ilişkiyi tamamen koparmış ve hareket düşman olarak görülmeye başlanmıştır. Hasan el-Benna'nın tutuklanmasından sonra Müslüman Kardeşlerle ilgili bütün yayınlar toplatılmış ve hareketin ve üyelerinin adlarının yayın organlarında anılması yasaklanmıştır. Sırrı Paşa hükümetinin düşmesinden sonra Hasan el-Benna ve hareket mensubu diğer adayların seçimlere girmesine izin verilmesi ise, Mısır siyaseti için beklenmedik bir durum olmuştur. Mısırlı bir gazetecinin el-Benna'yı seçim sonrası ana muhalefetin başı olarak resmetmesi, İngilizler ve Vefat Partisi'nde tedirginliğe sebep olmuş ve dönemin başbakanı Nahhas Paşa onu ve diğer hareket üyelerini adaylıktan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bu gelişmeler üzerine Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin yeniden faaliyete geçmesine izin verilmesi şartıyla adaylıktan çekilmiştir.

Müslüman Kardeşlerin gösterdiği gelişme ve siyasi taleplerindeki artış, sistemi rahatsız etmeye başlamıştır. Kral Faruk'un 1944 yılında kabineyi feshetmesi ve 1945 yılında seçimlerin yapılmasına karar vermesinden sonra, Hasan el-Benna ve hareket mensubu adaylar da seçim yarışına girmiştir. Bu sefer doğrudan Hasan el-Benna ile konuşulmamış olsa da İngiltere, el-Benna'nın seçimlere girmesine karşı çok net bir tavır ortaya koymuştur. Nihayetinde de Mısır tarihinin en şaibeli seçimlerinden biri yapılmış ve Hasan el-Benna adaylığını İsmailiye'den koymasına rağmen seçimi kazanamamıştır. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bu tarihten sonra tekrar meclise girmesi, 1984 yılını bulacaktır.

1945-1948 yılları arasında el-Benna, hükümetle hareket arasında ortak bir zemin bulma arayışlarını sürdürmüştür. Ancak Özel Birlik'in zamanla kontrolden çıkması ve hükümetin hareketi bir tehdit olarak görmesi sebebiyle Müslüman Kardeşler Hareketi 1948 yılında Nakraşi Paşa tarafından yasa dışı ilan edilmiş ve bütün mal varlığına el konularak birçok hareket mensubu tutuklanmıştır. Bir yıl

sonra da hareketin kurucusu Hasan el-Benna öldürülmüştür. Hasan el-Benna'nın öldürülmesi, Müslüman Kardeşlerin aldığı büyük en darbe olmuştur.

Hasan el-Benna, özellikle gençlerin öncülüğünü yaptığı bazı hareket üyelerinin mücadelenin askerî boyuta taşınması ve hareketin tüm siyasilerle ilişkisini kesmesi yönündeki taleplerini her seferinde reddetmiş olsa da süreç içerisinde bu konudaki direnci kırılmış ve silahlı bir grubun kurulmasını önleyememiştir. Bu karar öncesinde hareketten ayrılan bir grup da Muhammed Gençliği Cemiyeti adlı yapıyı kurmuştur.¹⁷ Hareket içindeki rahatsızlığın bu derece artmasını ve kitlesel ilk kopuş olan bu ayrılığı büyük bir sorun olarak algılayan Hasan el-Benna, bu duruma çözüm olarak uzun süredir talep edilen silahlı bir grubun kurulmasına razı olmuştur.

Bu düşüncelerle 1940 yılında beş kişilik¹⁸ bir ekiple askerî örgüt fikrini istişare eden hareket, bu konuda genel olarak el-Benna'nın görüşünü kabul etmiştir. Özel Birlik esas olarak hareketin 1933 yılında kurulan Gezi Bölümü ve İzcilik Bölümü'nün bir devamı niteliği taşımaktadır.¹⁹

Bu askerî yapılanma ilk faaliyetlerini Filistin coğrafyasında İngilizler tarafından silahlandırılan Yahudi gruplara karşı gerçekleştirmiştir. Benna, Özel Birlik'in herhangi bir olaya karışması hâlinde ülkede Müslüman Kardeşlere yönelik baskının artacağına farkında olsa da gençlerin radikalleşme eğilimlerini kontrol altında tutulabilmek ve bağlılıklarının devamlılığını sağlayabilmek adına Özel Birlik'in kurulmasına izin vermiştir.²⁰

Ne var ki Hasan el-Benna, kurulduğu günden itibaren radikal çizgideki gençlerin bir araya geldiği bu birliği kontrol altında tutma konusunda pek başarılı olamamıştır. Sonuçta da birlik, zamanla el-Benna'nın uyguladığı yatıştırıcı politikalarından memnun olmayan muhaliflerin toplandığı bir yer hâline gelmiştir.

1947-1948 yıllarında Özel Birlik'in adının bazı suikast olaylarına ve bombalama eylemlerine karışması üzerine Müslüman Kardeşlere yönelik

baskılar artmış ve olaylar hareketin yasa dışı ilan edilmesi ve Hasan el-Benna'nın öldürülmesine kadar uzanmıştır.

1949-1973 Dönemi

Müslüman Kardeşler 1948 yılında yasa dışı ilan edilmiştir. Bundan sonra 1950 yılındaki seçimlere kadar yönetici kadrosu kamplarda tutulmaya devam etmiş, ancak 1950 seçimlerinde Heyet Partisi'nin iktidara gelmesiyle hareket üzerindeki baskı hafiflemiştir. Sıkıyönetim sonrası Şura Heyeti'nin öncelikli hedefi, mürşidi belirleyip hareketi toparlayarak faaliyetleri hızlandırmak olmuştur. Bu amaçla hareket üyesi olmamasına rağmen hem devlet ricaliyile ilişkilerinin iyi olması hem pragmatist bir bakış açısına sahip olması hem de el-Benna ile yakın ilişkisi dolayısıyla genel mürşitlik makamına Hasan İsmail el-Hudeybi seçilmiştir.

Bu arada, İngilizlerin Mısır'daki varlığının son bulmasını isteyen tüm toplumsal gruplar da 1951 yılından itibaren Kanal bölgesinde İngilizlere karşı çatışmaya başlamış, kendilerini Kurtuluş Taburu olarak isimlendiren pek çok grup örgütlenmiştir. Bu gruplardan birinin 1952 yılında bir mühimmat deposunu patlatmasına İngilizlerin şiddetle karşılık vermesi üzerine, Mısır polisi ile İngilizler arasında çatışma başlamıştır. Bu çatışmalarda 50 Mısırlı polisin öldürülmesi sonrasında, ülke genelinde protestolar yayılmış ve Müslüman Kardeşlerin de aktif olarak katıldığı protestolar, hızla genişleyerek can kayıplarının olduğu büyük olaylara dönüşmüştür. Mısır tarihine Kara Cumartesi olarak geçen olaylar sonrasında, 22 Temmuz 1952 tarihinde, Hür Subaylar Hareketi yönetime el koymuştur.²¹

Müslüman Kardeşler Hareketi lideri el-Hudeybi, başlarda darbeyi kısmen destekler görünse de sonrasında daha ihtiyatlı kalmayı tercih etmiş;²² buna karşın Özel Birlik, ordu mensuplarıyla olan iyi ilişkilerinden dolayı darbeyi çok daha sempatiyle karşılamıştır. Darbenin ilk dönemlerde Müslüman Kardeşler ve devrimci subaylar arasında sağlam bir birliktelik söz konusu olmuş, hatta darbe sonrası

ilk kabinede Müslüman Kardeşlerin üst düzey yöneticilerinden Ahmet Hasan el-Bekuri, Nasır tarafından Vakıflar Bakanı olarak atanmıştır. Bu atamadan memnun olmayan el-Hudeybi, bir genelge yayımlayarak Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kabinede yer almayacağını, siyasi alanda önceden olduğu gibi tavsiye mercii olarak kalıp, mesafeli bir rol oynayacağını belirtmiştir.²³ Bu açıklamalar, Nasır ile hareket arasındaki ayrılığın ilk adımları olarak kabul edilebilir.

Nasır, gerek saray gerekse diğer sol partilere karşı Müslüman Kardeşler desteğinin önemini farkında olduğu için ilk zamanlar bu görüş ayrılıklarına rağmen olumlu tavrını korumuş ve hareketi doğrudan karşısına almak yerine Özel Birlik üzerinden Hudeybi'nin hareket içindeki gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Hudeybi de Özel Birlik'in Müslüman Kardeşler içindeki etkinliğini zayıflatmak amacıyla harekete geçmiş ve çok başlılığı yok etmek için, Özel Birlik'in ilk ortaya çıktığı yer olan Gezi Bölümü'nü kapatıp Nasır ile iş birliği içinde olduğundan şüphelendiği kişileri görevden uzaklaştırmaya başlamıştır.²⁴

Başlarda darbeye ılımlı bakan Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Nasır yönetimiyle arasının açılma sebepleri arasında, Nasır'ın otokratik bir yönetim uygulaması ve bunu pekiştirecek bir adım olarak da İngiltere'yle anlaşma imzalaması gösterilmektedir.²⁵ 27 Temmuz 1954 tarihinde İngiliz yönetimiyle vardığı mutabakat sonrasında Mısır'da İngiliz varlığına son vermeyi başaran Nasır, ülke genelinde pozisyonunu sağlamlaştırmış ve her türlü manevrayı yapabilecek bir güce kavuşmuştur.²⁶

Müslüman Kardeşler ile Nasır arasındaki gerginliğin zirveye çıktığı ve harekete karşı baskı döneminin başlamasına sebep olan olay, 26 Ekim 1954 tarihinde yaşanmış ve hareket üyesi olduğu düşünülen bir kişi, Nasır'a suikast girişiminde bulunmuştur. Nasır rejimi, bu olaydan sonra, kontrol altına alınamayan güçlerin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesiyle Müslüman Kardeşler Hareketi'ni feshedip yasaklamış ve bütün yöneticilerini hapse atmıştır. Bu

yaşananlar üzerine yer altına inen hareket, bundan sonra Mısır'ın siyasi hayatında kendine daha meşru bir yer sağlamaya çalışan, reformist ve ılımlı bir örgüt olmayı amaçlamıştır.²⁷ Bu sürecin bir diğer önemli sonucu ise, hapse atılan ve çok büyük zulüm ve işkenceler gören "içeridekiler" ile "dışarıdakiler" arasındaki anlayış farklılıklarının belirginleşmesi olmuştur. Bu dönemde yaşananlar, ilerleyen yıllarda hareket içinde daha radikal düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nasır'a karşı gerçekleştirilen başarısız suikast girişimi sonrasında Müslüman Kardeşlere yönelik başlatılan yasaklama ve baskı döneminde, hareketin üst düzey yöneticileri için idam kararları alınsa da Arap ülkelerinden gelen baskılar dolayısıyla bu cezaların büyük bölümü uygulanmamıştır. 1954-1965 yılları arasında süren yoğun baskılar sonrasında, hareket mensubu bazı isimler, mevcut rejimle hatta toplumla uzlaşmanın mümkün olmayacağı düşüncesiyle çok daha radikal görüşler ortaya koymaya başlamıştır.²⁸

Bu süreçte, 1953 yılında Müslüman Kardeşler saflarına katılan ve 1954 yılındaki sindirme operasyonlarından sonra yüzlerce hareket mensubuyla birlikte hapse atılan Seyyid Kutub'un etkisi büyük olmuştur. 1964 yılında tahliyesinden sonra kaleme aldığı *Yoldaki İşaretler* isimli kitabı, radikal İslam anlayışının rehber kitabı²⁹ sayılmıştır. Kutub bu kitabından dolayı Müslüman Kardeşler Hareketi'ni tekrar canlandırmak suçundan 1966 yılında yeniden tutuklanarak idam edilmiştir. Seyyid Kutub'un katli, fikirlerinin yayılmasını engellemek bir yana yeni hareketlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'un kullandığı kavramlar ve fikirler, büyük oranda birbirinden ayrılmaktadır. Bunun en temel sebebi, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin ilk kuruluş sürecinde Hasan el-Benna'nın karşılaştığı problemlerle Seyyid Kutub'un karşılaştığı problemler arasındaki farktır. Benna, İngiliz sömürgeciliği ve siyasi siyonizm ile mücadele ederken, Seyyid Kutub yozlaşmış yönetim, zalim yöneticiler ve sistemin uyguladığı baskı

ve zorbalıklarla mücadele etmiştir. Kısacası Benna döneminde sorun siyasi ve dış kaynaklı iken, Kutup döneminde sosyal ve toplumsal olup daha çok toplumun kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır.

Müslüman Kardeşler Hareketi lideri Hasan el-Hudeybi, zararlı bulduğu bu tür düşüncelere ve Benna'nın fikir ve mücadele çizgisinden saptıklarını düşündüğü oluşumlara karşı, bir reddiye şeklinde *Du'at La Kudat* (Biz Davetçiyiz, Hüküm Koyucu Değil) adlı önemli bir eser kaleme almıştır.³⁰

Seyyid Kutub'un en çok eleştirildiği konulardan biri, onun söylemlerinin gençleri ve kitleleri tekfirci bir zihniyete yaklaştırdığıdır. Nitekim hapishanede işkenceye maruz kalan pek çok hareket mensubu, bu sürecin doğal bir sonucu olarak psikolojilerinin bozulması sebebiyle radikal kavramlara sempati duymaya başlamış ve Kutub'un fikirlerini onun kastetmediği anlamlarda yorumlamışlar ve uzlaşmacılıkla suçladıkları Müslüman Kardeşler Hareketi'nden koparak, şiddet yanlısı marjinal gruplara kaymışlardır. Bazıları da cahili saydığı toplumdaki kendini iyice soyutlamış, camileri terk etmiş, devlet kurumlarındaki işlerinden ayrılmıştır.

Seyyid Kutub'un şehit edilmesi ve 1967 yılındaki Altı Gün Savaşları sonrasında, bazı gruplarda radikalleşme şeklinde kendini gösteren yeni dalga, Mısır'da da yeni bir şiddet dönemine kapı aralamıştır. 1970 yılında Cemal Abdünnasır'ın vefatından sonra başa geçen ve İslami hareketlerle daha uzlaşmacı bir çizgi benimseyen Enver Sedat, Müslüman gruplarla iyi geçinmeye çalışmış ve onların gelişmesine göz yummuş olsa da Batı yanlısı tutumu Müslüman gruplar tarafından eleştirilmiştir. Ne var ki 1977 yılında patlak veren olaylar sonrasında, Kahire yönetimi, Müslüman gruplara karşı sertlik yanlısı politikalar uygulamaya başlamıştır. 1977 yılı olaylarının çıkmasında, Sedat'ın Batı yanlısı ve İsrail'le uzlaşmacı tavrı, İsrail ile kültür anlaşmaları yapması, Mısır'ın ulusal kimliğinin İslami kimliğinden ayrılması gibi gelişmeler etkili olmuştur. Bu yaşananlar üzerine başta et-Tekfir Ve'l-Hicret grubu olmak üzere, ayaklanan

halk ile rejim güçleri arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Akabinde Enver Sedat'ın İslami hareketlere karşı gerçekleştirdiği yoğun tutuklama ve saldırılar birbirini izlemiştir. Önceki dönemde İslami hareketler, Nasırcı ve solcu hareketlere karşı bir denge unsuru olarak görülürken artık çatışmacı bir sürece girilmiştir. Salih Sariyye'nin Askerî Akademi, Şükrü Mustafa'nın et-Tekfir Ve'l-Hicret ve Sedat suikastını gerçekleştiren Abdüsselam Ferah'ın Cihat Hareketi, bu yıllarda ortaya çıkan gruplar arasında en dikkat çekenlerdir.

Seyyid Kutub'un şehit edilmesinden sonra yaşananlar ve Enver Sedat'ın izlediği daha Batı yanlısı politikalar, yeni ortaya çıkan İslami hareketleri mevcut rejimle sert bir şekilde karşı karşıya getirmiştir. Hapishanelerde yaşanan zorluklar ve özellikle yapılan işkenceler yüzünden bazı kişilerin açıklamaları, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin uzlaşmacı tavrına karşı şüphelerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle üç hareket, yaptıkları eylemler ve Müslüman Kardeşlere karşı tutumlarıyla bu ayrışmayı çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Bunlardan biri Şükrü Mustafa'nın kurduğu et-Tekfir Ve'l-Hicret'tir. 1960'lı yıllarda Müslüman Kardeşler Hareketi mensuplarından olan Şükrü Mustafa, Kutub'un fikirlerinden çok etkilenmiştir. 1965 yılında başlayan tutuklama ve işkence olaylarına tepki olarak kaleme aldığı yazılarla başlayan muhalefeti, 1965-1971 yılları arasında hapse atılmasıyla sonuçlanmıştır.

İlk başlardaki temel hareket noktası Nasır'ı tekfir etmek olan grup, zamanla daha da ileri giderek Müslümanlara işkence yapanları ve Müslüman Kardeşlerden kendilerine karşı çıkanları da hedef almaya başlamıştır. Süreç içerisinde 3.000-5.000 aralığında disiplinli bir üye sayısına ulaşan Tekfir hareketinin bu kadrosu, 1977 yılında hükümetle giriştiği savaştan galip çıkmak için yeterli olmamıştır. 1977 olayları, bu grubun bazı üyelerinin yargılanmadan mahkûm edilmelerine misilleme olarak eski Vakıflar Bakanı'nın kaçırılmasıyla patlak vermiştir. Bakana karşılık arkadaşlarının serbest bırakılmasını isteyen Tekfir hareketi, bu talebin kabul edilmemesi üzerine eski bakanı öldürmüştür. Bu olaydan

sonra hükümet, harekete karşı büyük bir yok etme operasyonu başlatmıştır. Tutuklanan Şükrü Mustafa'nın idamından sonra da Tekfir hareketi üyeleri farklı ülkelere dağılmış ve hareketin tüm tabanı yok olmuştur.

Müslüman Kardeşlere tepki olarak doğan gruplardan biri de Abdüsselam Ferac tarafından 1979 yılında kurulan Cihat Hareketi'dir. Kendi içine kapalı ve yarı bağımsız hücrelerden oluşan hareketin görüşleri, "kayıp farz" olarak nitelenen *Cihad Risalesi* ile duyurulmuştur. Cihat Hareketi düşüncesinden ilham alan Teğmen Halid el-İslambuli'nin 1981 yılında bir askerî geçit sırasında Devlet Başkanı Enver Sedat'ı öldürmesi, hareketin en büyük eylemi olarak tarihe geçmiştir. Cihat Hareket sonraki yıllarda etkinliğini giderek kaybetmiştir.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Tekrar Toparlanması

Nasır, 1967 Savaşı yenilgisinden sonra zayıflayan karizmasına rağmen 1970 yılına kadar Mısır'ı yönetti. Müslüman Kardeşler Hareketi bu dönemde de baskı ve yasaklı konumda kalmaya devam etti. 1970 yılında Nasır'ın kalp krizi geçirerek ölmesinden sonra başa geçen Enver Sedat, Nasır kadar güçlü bir figür olamamasından dolayı ülke genelinde var olan Nasırcı ve sol hareketlere karşı İslamcı hareketlerin desteğini alarak iktidarını sağlamlaştırmanın yollarını aradı.³¹

Sedat, Müslüman Kardeşler Hareketi mensubu birçok üyenin hapisten çıkması için af yasaları çıkardı.³² Bu dönemde ihtiyatlı duruşundan ve siyasete karşı mesafeli olma politikasından ödün vermeyen el-Hudeybi, hareketin temel ilkelerine sınıksız bir şekilde bağlı kalarak, toplumsal yapılar ve kurumlar aracılığıyla siyaset mekanizmasını ve yöneticileri etkilemeyi amaçladı.³³ Bu dönemde hareket mensubu üyeler, ülke genelinde sivil toplumun birçok alanında yeniden teşkilatlanmaya başladı. el-Hudeybi 1973 yılında vefat ettiğinde, Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır toplumsal yapısındaki güçlü konumunu yeniden kazanmıştı. Bu sancılı dönemde hareketin mutedil çizgisini korumaya

çalışan el-Hudeybi, Müslüman Kardeşlere çok büyük yapısal, kurumsal ve düşünsel katkılar sağlamıştır.³⁴

Nasır döneminde Mısır'ı terk ederek Körfez ülkelerine giden ve buralarda önemli ekonomik kazanımlar elde eden Müslüman Kardeşler üyelerinin yurda dönmelerine izin vermesi, hareket ile Sedat arasındaki ilişkiler açısından önemlidir.³⁵ Sedat dönemi ekonomik liberalleşme politikaları, Müslüman Kardeşler mensubu orta sınıf tüccarın zenginleşmesine ve hareketin ekonomik bir tabanının oluşmasına imkân vermiştir.³⁶

Sedat'ın İsrail'e ciddi bir darbe vuran 1973 Savaşı'ndan sonra başlattığı siyasi ve ekonomik politikalar, ülkede ve Müslüman Kardeşler Hareketi genelinde olumlu karşılanmıştır. Bu dönem aynı zamanda, Ömer Tilmisani'nin Müslüman Kardeşler Hareketi'nin başına geçtiği dönemdir. Tilmisani'nin işi, başlarda biraz kolay görünse de Enver Sedat'ın politika değiştirip 1977 yılında İsrail ile yakınlaşma arayışına girmesi, sertleşen ekonomi politikaları ve sübvansiyonları kaldırılması, hareket ile rejimin arasını yeniden açtı. 1979 yılında İsrail'le imzalanan Camp David Anlaşması, ülke genelinde Sedat'a karşı ciddi bir muhalefetin oluşmasına sebep olurken, yönetimin baskıları da her alanda kendini hissettirmeye başladı.³⁷ 1981 yılına gelindiğinde ülkede hem Sedat'ın baskı ve tutuklamaları tahammül edilmez bir boyuta ulaşmış hem de İsrail'le yakınlaşmanın yol açtığı öfke iyice artmıştı. Bu dönemde Cihat Hareketi mensubu Halid el-İslambuli, düzenlediği suikastla Enver Sedat'ı öldürdü. Bu olay, ülkede sadece aşırı gruplar için değil, Müslüman Kardeşler gibi orta çizgide kalmaya çalışan gruplar için de zorlu bir sürecin başlangıcı oldu.

1973-1990 Arası

1973 yılında el-Hudeybi'nin vefatından sonra, Müslüman Kardeşler Hareketi Şura Meclisi tarafından hareketin başına seçilen Tilmisani, hareket için olumsuz sonuçlar doğurabilecek girişimlerden uzak durdu ve Sedat'ın sağladığı geniş alanda çalışma imkânı bularak Müslüman

Kardeşlerin siyasi ve toplumsal tabanını daha da geliştirdi. Tilmisani ile Hudeybi arasındaki en önemli fark, siyasete bakış açılarıydı. Hudeybi, Müslüman Kardeşler Hareketi'ni siyaset üstü bir danışma mercii olarak tanımlarken, Tilmisani hareketin siyasi parti hüviyeti kazanmasını istiyordu ve bu isteğini Sedat'a da iletmişti; ancak Sedat Tilmisani'nin bu isteğini bazı çekincelerden dolayı reddetmişti.

Bu döneme kadar bir dernek ya da siyasi bir yapı hüviyeti kazanamadığı için sistem dışında kalan bir yapıya dönüşen Müslüman Kardeşler Hareketi,³⁸ Sedat'ın politikaları sonrasında siyasi yönünden ziyade sosyal yönü ön plana çıkan bir hareket özelliği kazanmıştır.³⁹ Müslüman Kardeşler Hareketi'nin sosyal hayata bu kadar önem vermesi, Mübarek döneminde ve Arap Baharı sürecinde halkın harekete olan güveninin yüksek olmasının altında yatan en önemli sebeptir.

Müslüman Kardeşler, bu dönemde sosyoekonomik hayatta da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Üniversiteler, sendikalar ve diğer alanlarda hızlı bir teşkilatlanma içine giren hareket, zamanla toplumsal hayatın her alanında söz sahibi olan bir hüviyet kazanmıştır. Hareket bu dönemde üniversitelerde radikal gruplar ve mutedil gençler olarak ayrılan İslami grupları toparlama ve üniversitelerde teşkilatlanma çabası içerisine girerek, öğrenci grupları arasında geniş bir taban oluşturmayı başarmıştır.⁴⁰

Tilmisani'nin bu dönemde yaptığı önemli icraatlardan biri de bazı grup üyelerini yurt dışına çıkmaya teşvik ederek yahut göndererek uluslararası platformlarda ve Avrupa'da hareketin yayılmasına imkân sağlamasıdır. Bu dönemde yurt dışına giden üyeler, hem hareketin kurumsal ağının gelişmesini sağlamış hem de 1980'li yılların radikal ve militan düşüncelerinden sıyrılarak Mısır'a dönmüş ve hareketin önemli kadrolarında görev almışlardır.⁴¹

1981 yılından sonra iktidara gelen Hüsnü Mübarek, kendisinden önceki Nasır ve Sedat döneminde yaşanan olaylardan birtakım dersler çıkarıp, radikal ve ılımlı İslami hareketleri

birbirinden ayırmıştır.⁴² Radikal hareketlere karşı ılımlı İslami hareketleri kullanma taktiğini bir şekilde uygulamaya gayret etmiştir. Bu amaca matuf olarak da Müslüman Kardeşlere görece geniş bir çalışma ve hareket alanı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Mübarek'in radikal grupları tasfiyesi sonrasında halkın ekonomik ihtiyaçlarını karşılama konusunda çalışan vakıf, dernek ve cemaatlerin ülkedeki hizmet boşluğunu doldurduğu süreçte, Müslüman Kardeşler Hareketi de halkın geniş bir kesiminin sempatisini kazanmıştır.⁴³ Bu geniş çalışma alanı 1990'lı yıllara kadar varlığı devam ettirmiştir. 1990'lı yıllara yaklaşıldığında devlet mekanizması Müslüman Kardeşlerin elde ettiği potansiyel gücün farkına vararak hareketin çalışma alanlarını sınırlandırmaya yönelik bir politika izlemiş ve bu dönemde bazı selefi grupları desteklemiştir.⁴⁴

Müslüman Kardeşlerin görece baskılardan uzak bir hareket alanı bulması, kendi içerisindeki dönüşümlerin başlamasına da sebep olmuştur. Bu dönemde hareketin şubelerine yerel konularda özerklik tanınmış, yönetim yapısı düzenlenerek atama usulü yerine hiyerarşik yapıdaki her yetkilinin katılımıyla lider kadronun belirlenmesi kabul edilmiştir.⁴⁵ Bu süreçteki en önemli değişiklik, hiç şüphesiz, Mübarek'in dinî bir örgütün parti kurmasına izin vermemekle birlikte, Müslüman Kardeşlerin seçimlere katılmasına izin vermiş olmasıdır. Bu süreç, hareket içerisinde bu gelişmelere karşı çıkan geleneksel kuşakla yenilikçi yaklaşımı benimseyen yeni kuşak üyelerinin karşı karşıya gelmesinin ve fikrîsel ayrılıkların yaşanmasının başlangıcı olmuştur. Bu fikrîsel ayrılıklar sonucunda genç kuşak, hareketten koparak 1996 yılında Merkez Partisi'ni kurmuştur.⁴⁶

Müslüman Kardeşlerin Parlamento Deneyimi

Müslüman Kardeşler Hareketi gelenekselci kesimin karşı çıkmasına rağmen Ömer el-Tilmisani'nin ve yenilikçi kuşağın değişimin artık seçimle ve siyasi arenada gerçekleşeceğine olan inancının etkisiyle 1984 yılında gerçekleştirilen seçimlere Heyet Partisi ile

ittifak kurarak katıldı. Bu ittifakın en önemli özelliği, Heyet Partisi'nin Mısır'ın en köklü seküler partisi olmasıydı.

Müslüman Kardeşler ve Heyet Partisi ittifakı seçimde oyların %15'ini aldı ve Müslüman Kardeşlerin 22 adayının 8'i parlamentoya girdi. Bu seçimlerle birlikte Mübarek -seçimleri zaferle tamamladığı sürece- muhalefete sınırlı bir hareket alanı tanıyabileceğini göstermiş oldu. Müslüman Kardeşlerin bu başarısı ve orta yollu uzlaşmacı tavrı, Mübarek yönetiminin hareketi, muhalif kesimlere karşı bir aktör olarak görmesini sağladı. Rejimin bu düşünceleri, hareketin 1987 seçimlerinde iktidar partisinden sonra en çok oy alan ikinci parti konumuna gelmesiyle değişmeye başladı.

Müslüman Kardeşler Hareketi 1987 seçimlerine Hedef Partisi'nin küçük ortağı olarak değil de İşçi Partisi ve Liberal Parti ile ittifak kurarak girdi. Üç parti, seçime İslami İttifak adıyla ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin "Çözüm İslam'da" sloganıyla girdi ve oyların %17'sini alıp ana muhalefet grubu olarak parlamentoda yer aldı. İslami İttifak'ın kazandığı 60 sandalyenin 37'sini alan Müslüman Kardeşler, parlamentodaki en güçlü grup oldu. 1984 seçimleri sonrasında daha ılımlı bir söylem benimseyen hareket mensupları, parlamentoda bu sayısal üstünlüğe ulaşmanın verdiği güçle, özellikle hareketin lider kadrosu, ülkedeki anayasanın şeriat ilkelerine göre yeniden şekillenmesi ve ideal İslami hayatın uygulanması gerektiğine dair açıklamalar yapmaya başladı.

Dinî söylemde daha katı bir tutum benimsemeye başlayan hareket, rejimle ilişkilerini dengede tutmaya ve keskin çıkışlar yapmamaya da dikkat etti. Nitekim resmî bir özellik kazanmamış olan hareket mensupları, böyle çıkışların rejimin baskı politikalarının tekrar başlamasına ve siyasi olarak elde edilen kazanımların kaybedilmesine sebep olacağını düşünüyordu.

1990-2001 Arası Dönem

1986 yılında Hasan el-Tilmisani'nin ölümünden sonra Muhammed Hamid Ebu el-Nasr genel müşşit seçildi. Bu tarihten sonra hareketin

karar verme ve işleyişinde müşşitlerin eskisi kadar etkin bir rol oynayamadıkları, geleneksel kesimle yenilikçi kuşak arasındaki çatışmaların hareket içerisinde çok daha belirginleştiği bir döneme girildi.⁴⁷ Bu dönemde hareketin içindeki gelenekselci kuşak, siyasetten ve rejimle ilişki kurmaktan uzak, Kutup çizgisinde izole bir tavır takınırken; yenilikçi kuşak rejimle temas hâlinde olmayı hedeflemiştir. Hareket söylemsel bazda şeriatın uygulanması gerektiği ve toplumun İslamlaşması üzerinde dursa da asıl olarak yasal ve siyasi reformlar yapma konusunda rejime baskı kurmaya çalışmış ve faaliyetlerini demokrasi ve liberal eğilimlere doğru yönlendirmiştir.⁴⁸

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin uzun yıllardır devam ettirdiği sosyal projeleri, sendikalardaki çalışmaları ve kenar mahallelerde devlet görevi üstlenmeye başlaması, hareketin halk nezdinde kabul görmesini sağlamıştır. Bu kabul görmenin verdiği güç, hareketi Mübarek rejimini bazı konularda daha rahat eleştirebilir bir hâle getirmiştir. Bu durum Mübarek rejiminde rahatsızlık oluşturmuş ve harekete karşı cephe almaya sevk etmiştir.⁴⁹ 1992 yılında meydana gelen deprem ve bu süreçte hareketin halka devlet mekanizmalarından daha sistemli hizmet sağlaması, halkın devletten ziyade harekete güvenmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında Mübarek rejimi Müslüman Kardeşlere karşı harekete geçmiş ve sivil toplum örgütleri ve medya üzerinde baskı kurarak hareketi köşeye sıkıştırmıştır.⁵⁰

1990 seçimlerini boykot eden Müslüman Kardeşlerin 1995 seçimlerine 150 bağımsız adayla gireceğini açıklaması üzerine, 1999 yılındaki başkanlık seçimlerinin tehlikeye girebileceğinden endişe duyan Hüsnü Mübarek, Müslüman Kardeşlere yönelik tutuklama dalgası başlatarak, daha önce radikal gruplara uygulanan tedbirleri Müslüman Kardeşleri de içine alacak şekilde genişletti. Hareketin sivil kuruluşlardaki etkisini kırmak için de bu sendika ve esnaf odalarını hükümet denetimine aldı ve bu alanda hareketin gücünü önemli ölçüde kırmayı başardı.⁵¹ Bu olağanüstü koşullarda gerçekleştirilen seçim sürecinde çok sayıda

kişinin tutuklanması yanı sıra yaşanan olaylar sırasında yüzlerce insan hayatını kaybetti ve bu seçimler Mübarek rejiminin en kanlı seçimi olarak tarihe geçti.⁵²

Seçim sonrasında Mübarek rejiminin artan baskılarına ek olarak 1996 yılında hareketin genel müşidi Ebu'n-Nasr'ın vefatından sonra Mustafa Meşhur'un genel müşit seçilmesi sürecinde, genç kuşağın düşüncelerinin dikkate alınmaması ve hareket içerisinde yönetici kesimden uzak tutularak pasifize edilmesi, bu kesimdeki rahatsızlıkların artmasına sebep oldu. Mustafa Meşhur'un geleneksel kuşağa olan yakınlığı ve genç kuşağın aksine, bir siyasi parti altında örgütlenmeye karşı mesafeli bir tavır içerisinde olması, genç kuşağın hareketten ayrılarak *Hizbu'l-Vasat* (Merkez Parti) isimli bir parti kurmasına sebep oldu.

Bu yeni parti, hareket içerisinde 1970'li yıllardan itibaren şekillenmeye başlayan liberal düşüncelerin bir yansıması olma özelliği taşımaktadır. Müslüman Kardeşler içerisinde geleneksel kuşak ile yenilikçi kuşak arasındaki fikirsel ayrılığın, İslami devlet kurma ideali ve ümmetçi bir anlayışla yola çıkan hareketin, daha ulusal konular üzerinde daha esnek fikirler beyan ettiği bir dönüşümün en önemli göstergesidir.

1980-1990'lı yıllar Müslüman Kardeşler Hareketi'nin gerek siyasi gerekse toplumsal olarak Mısır halkı nezdinde itibarının arttığı ve görece daha geniş bir faaliyet alanına sahip olduğu bir dönem olmuştur. Uzun yıllardır Mısır toplumsal hayatında varlık gösteren hareket, bu dönemde kuşak çatışmasının yaşandığı bir sürece girmiştir. Dönemsel şartların ve fikirlerin değişmesinin tabii bir gereği olarak 1970'li yıllardan sonra hareket içerisinde faaliyet gösteren yeni nesil, hareketin fikirsel ve yönemsel olarak değişime gitmesi gerektiği yönünde taleplerini dile getirmiştir. Bu taleplerin lider kadro tarafından kabul görmemesinin bir sonucu olarak da genç kuşak 1996 yılında hareketten ayrılarak kendi yöntem ve fikirleriyle bir var olma mücadelesi vermeye çalışmıştır.

Mübarek rejiminin 1990'lı yılların ortasından itibaren başlattığı baskı süreci, hareketin tekrar

dinî bir hüviyete bürünerek kendi içerisine kapandığı bir döneme girmesine sebep olmuştur. 2000'li yıllar artık hareket için Mübarek rejiminin baskılarının daha da yoğunlaştığı, ancak rejimin uluslararası baskılardan kurtulmak için siyasi alanı görece daha serbest bıraktığı ve hareket içinde de kuşak çatışmasının daha yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur.

2000'den Günümüze

2000'li yılların başında dünya siyasetinde meydana gelen değişimler ve 11 Eylül saldırısı sonrasında ABD'nin Ortadoğu üzerine yoğunlaşan faaliyetleri, Mısır siyasi hayatında da değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. ABD'nin Irak ve Afganistan işgali boyunca dile getirdiği "terörle mücadele" söylemi, Mübarek rejiminde yeni düzenlemeleri tetiklemiştir. Dönemin Mısır yönetimi, bir yandan ABD'nin küresel çapta başlattığı bu savaşa kendi imkânları doğrultusunda destek verirken bir yandan da iç politikada toplumu rahatlatmak arayışlarına girmiştir. Bu yeni değişiklikler sonucunda rejim, 2000 ve 2005 seçimlerinde parlamentoda sandalye kaybetmiş olsa da otoriter tutumunda küçük değişiklikler yapma gereği hissetmiştir. Bu arayışların belki de bir sonucu olarak Müslüman Kardeşler yeniden sivil toplumun farklı kollarında varlık göstermeye başlamıştır. Arap Baharı'na kadar olan süreçte, Mısır toplumuna ulaşmada en stratejik kurumlardan olan meslek odalarındaki faaliyetlerini artıran hareket, daha önceki yılların aksine, rejimin kısıtlayıcı tedbirler almasını önlemek için bu kez yönetim kurullarına az sayıda adayla başvurarak çoğulcu bir yapının oluşmasına özen göstermiştir.⁵³

Müslüman Kardeşler Hareketi uzun süredir maruz kaldığı baskılara rağmen 2000 yılında gerçekleşen seçimlerde parlamentoya gönderdiği 17 üyesiyle muhalefetin öncüsü olmuştur. Seçim sonuçları, bu baskı döneminin ardından hareketin toplumdaki yerini göstermesi açısından da önemlidir. Hareket Mısır siyasi hayatında belli bir başarı elde etmiş olmasına rağmen yasaklı konumundan kurtulamamıştır. Bu seçim döneminde hareketin stratejisi, siyasi

söylemleri geri bırakarak yerel meseleler üzerine yoğunlaşmak olmuştur.

Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır siyasi hayatında baskının iyice arttığı bu yıllarda, kendi iç yapısında da çok yoğun çatışmaların yaşandığı bir süreçten geçiyordu. Bu dönemde hareketin toplantılarının çoğu polis baskınına uğruyor ve toplantıda bulunanlar gözaltına alınıyordu. Hepsine yapılan suçlama da aynıydı: “Gizli bir örgütlenme içerisinde rejimi devirmeye çalışmak ve toplumsal huzuru bozmak!”⁵⁴

Bu yoğun baskı dönemi devam ederken, 2002 yılında Genel Mürşit Mustafa Meşhur’un vefatıyla hareket içerisinde kimin yeni lider olacağı, en önemli mesele hâline geldi. Yoğun baskı ve tutuklamalara ilaveten genel mürşidin ölümü, hareketi çok zor bir durumda bıraktı. Bu olağanüstü koşullarda hareketin başına Hasan el-Hudeybi’nin oğlu Memun el-Hudeybi getirildi. Memun el-Hudeybi’nin de 2004 yılında ölmesi üzerine de hareket tarihinde ilk defa yeni genel mürşidin seçimle başa gelmesine karar verildi ve yapılan seçimlerde Muhammed Mehdi Akif, hareketin yeni genel mürşidi seçildi. Mehdi Akif gelenekselci kuşaktan olmasına rağmen yenilikçi kuşağın hayata geçirmek istediği reform çalışmalarını da destekliyordu.⁵⁵ Mehdi Akif’in yardımcılığına da Hayrat Şatır ve Muhammed Habib getirilerek yönetim kadrosunda gelenekselci yaklaşımın hegemonyasının kurulması sağlandı.

Göreve geldiği ilk andan itibaren rejimle barış yapmaya ve hareketi mevcut siyasi sisteme dâhil etmeye önem veren Mehdi Akif, demokrasi, insan hakları ve uluslararası hukuka dair mesajlarıyla hareket içerisinde reformist bir dönemin başlangıcını hazırlama çabası içerisindeydi.⁵⁶ Hareketin 2004 yılında yayımladığı “Mısır İçin Reform İlkeleri” başlıklı program, bu fikirlerin âdeta vücut bulmuş hâli olarak ortaya çıkmıştı. Hareket bu programda sivil toplumu sahipleniyor, anayasal parlamenter cumhuriyete bağlılığını vurguluyordu.⁵⁷

Müslüman Kardeşlerin 2004 yılında ilan ettiği program çerçevesindeki siyasi reform talepleri ve ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi’ne

(BOP) karşı ılımlı hareketleri destekleyen tutumu, Mübarek rejiminin harekete karşı daha yumuşak bir tavır takınmasında rol oynamıştır. Öte yandan bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, halkların ideolojik tartışmalardan uzaklaşarak daha temel konular üzerinde birleşmelerine sebep oluyordu. Mısır’da da bu dönemde ideolojik çatışmalardan ziyade ekonomik sıkıntılar ve demokrasi, insan hakları gibi daha temel meseleler insanların ortak paydada buluşmasını sağlıyordu. Kifaye Hareketi, yaşanan bu fikirsiz durumun en önemli örneğiydi. Farklı ideolojilerden önde gelen şahsiyetleri içerisinde barındıran hareket, rejim için önemli bir tehdit olarak görüldü ve bu tehdidi bertaraf etmek için Mısır rejimi 2005 yılında yapılan seçimlerde kısmi bir özgürlük ortamının oluşmasını sağladı.

Rejimin sağladığı sınırlı özgürlük ortamında yapılan seçimler, Müslüman Kardeşler Hareketi açısından farklı reformlara da öncülük etmiştir. Hareket bu seçim döneminde ilk defa farklı internet portalları üzerinden seçim propagandası yürütmüştür. Hareketin sanal ortamda faaliyet göstermesi, hem evrensel bir boyut kazanmasına yardımcı olmuş hem de ilerleyen yıllarda blog faaliyetleri ile rejime dair eleştirilerini daha rahat dile getirebileceği bir ortama ilk adımlarını atmıştır. Seçim sürecinde hareketin yaptığı bir diğer değişiklik ise, kurulduğu günden itibaren ana sloganı olan “Çözüm İslam’da” sloganı yerine “Çözüm Reformda” sloganına yer vermesidir. Bu söylemsel değişim, aslında hareketin İslami söylemden sivil hak ve özgürlüklere önem veren bir düşünceye evrilmesinin göstergesidir.⁵⁸ Hareket bu seçim süreci sonucunda parlamentoya 88 milletvekili sokarak ana muhalefet grubu olmayı başarmıştır.

Seçimler Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Mısır siyasi hayatının önemli bir aktörü olduğunu açıkça göstermiştir. Mehdi Akif’in hareketin iktidar olmak gibi bir amaçtan ziyade Mısır toplumunun demokratikleşme faaliyetlerine destek olmayı amaçladığına dair sözleri, hareket içerisindeki fikirsiz değişimi göstermesi açısından önemlidir.

2005 seçimleri sonrasında rejimin kısmi özgürlük politikası sona ermiş ve tekrar toplu tutuklamaların başladığı bir döneme girilmiştir. Bu baskı döneminde hareket içinde klasik taktik olarak dinî konulara ağırlık verilmesini öneren bir kesim olmasına rağmen, hareket bu sefer farklı bir yol izleyerek 2007 yılında bir bildiri yayınlamıştır. Yayımlanan bildiride hareket, dinî temelli bir parti olmaktan ziyade Mısır'ın İslami kimliği ile bütünleşmiş bir parti olduğunu beyan etmiştir. Kendisine fırsat verildiği takdirde nasıl bir parti kuracağını da tüzüğünü ilan etmiştir. Hareketin kendini böyle tanımlamasının sebebi, mevcut sistemde dinî temelli yapıların siyasi parti kurmalarının yasak oluşudur. Hareketin böyle bir açıklamada bulunarak siyasi parti kurmaya dair isteğini ortaya koyması, hareket tarihî açısından bir kırılma noktasıdır.

Hareket içinde devam eden kuşak çatışması artık iyice gün yüzüne çıkmıştır. İlk zamanlarda rejimi eleştirmek için kurulan bloglarda zamanla hareketin gelenekselci kuşağı eleştirilmeye başlanmıştır.⁵⁹ 2010 yılında gelenekselci kuşak ve Mehdi Akif arasında yaşanan İrşat Bürosu seçimleri tartışmaları sonrasında, Mehdi Akif istifa etmiştir. Akif'in yerine İrşat Bürosu Muhammed Bedii'yi hareketin yeni lideri seçmiştir. Muhammed Bedii'nin seçilmesi hareket içerisinde gelenekselci kuşağın gücünün artmasına sebep olmuştur.

Gelenekselci kuşak ile yenilikçi kuşak arasındaki anlaşmazlıklar 2010 parlamento seçimleri sırasında da kendini göstermiştir. Siyasallaşma konusundaki yoğun ısrarlarına rağmen yenilikçi kuşak, mevcut durumda seçimlere bir parti veya adayı destekleyerek girilmesi taraftarıyken gelenekselci kuşak ise bağımsız adaylarla seçime girilmesi yönünde bir düşünceye sahipti. Tarihi boyunca bu konulardaki otoriter tutumunu koruyan hareket, bu anlaşmazlık durumunu çözmek için toplantı ve anket çalışmalarıyla meseleyi tartışmaya açmıştır. Oldukça uzun süren müzakereler sonrasında hareket, seçimlere bağımsız adaylarla katılacağını ilan etmiştir. İrşat Bürosu üyelerinden Abdurrahman Abdul Bar, yayınladığı bir fetva ile seçimlere katılmanın dinî bir görev, boykot etmenin

ise günah olduğunu söylemiştir.⁶⁰ Bu hamle, hareket tarihinde siyasi olaylarla dinî konuları karıştırarak dinin bir araç olarak kullanmasının ilk örneği olmuştur.⁶¹

Mübarek rejiminin baskılarının çok yoğun yaşandığı, 1.000'i aşkın hareket üyesinin tutuklandığı seçim sonucunda, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bağımsız adaylarının hiçbiri parlamentoya girememiştir.

Mısır'da Arap Baharı ve Müslüman Kardeşler

Bütün Arap toplumunu etkileyen Arap Baharı, Mısır siyasi hayatı üzerinde de etkisini göstermiştir. Mübarek döneminin son zamanlarında; ekonomik sıkıntılar, sosyal medyanın halkı harekete geçirmedeki etkisi, gençlerin mevcut sistemden rahatsızlığı, olağanüstü hâl kanunlarının halk üzerinde oluşturduğu baskılar vb. etkenler, Mısır toplumunda farklı düşünceden insanların ortak paydada buluşup mevcut rejime karşı rahatsızlıklarını dile getirmelerine olanak sağlamıştır.

25 Ocak 2011 tarihinde başlayan protestolar mevcut toplumsal yapıyı gösterir nitelikteydi ve protestolar boyunca ideolojik söylemlerin yerine “ekmek, özgürlük, sosyal adalet, reform, demokrasi,” gibi toplumun bütün kesimlerini kapsayan söylemlere yer verilmişti.⁶²

1952 yılındaki Hür Subaylar Darbesi'nden itibaren askerî vesayet altında şekillenen Mısır siyaseti açısından Mübarek'in yerine oğlunu hazırlıyor olması, rejim taraftarları açısından bile kabul edilemez bir durumdu.⁶³ Böyle bir ortamda destekçilerinden de mahrum kalan Mübarek, daha fazla dayanamayarak gösterilerin 18. gününde, 11 Şubat 2011 tarihinde istifa etti. Mübarek'in istifası sonrası geçici olarak yönetimi Yüksek Askerî Konsey devraldı.

Müslüman Kardeşler Hareketi 25 Ocak tarihinde başlayan olayların ilk etabında protestolarda belirgin bir rol oynamamış, olayların alacağı şekli izleyerek bir süre geri planda kalmayı tercih etmişti. Sokakta gövde

gösterisi anlamına gelecek kitlesel katılımdan kaçınarak, kendi üyelerinin protestolara bireysel olarak katılmalarını teşvik etmiş ve hareket adına bir bildiri yayımlayarak halkın haklı talebini desteklemiş ve Mübarek rejimine halkın taleplerine karşılık vermesi gerektiği yönünde uyarıda bulunmuştu. Hareketin geri planda kalmayı tercih etmiş olmasının en önemli sebebi, halkın Mübarek rejimini devirebileceği konusunda tereddüt yaşaması ve rejimin devrilmemesi durumunda, bu zamana kadar elde ettiği tüm kazanımları kaybetme endişesiydi.

Protestoların artık tüm halka mal olarak, rejimin kontrolünden çıkmaya başladığını fark eden Müslüman Kardeşler, 28 Ocak 2011 tarihinde protestolara daha aktif katılma kararı aldı. Hareket, protestolara katıldığı ilk andan itibaren İslami söylemlerde bulunarak dikkatleri üzerine çekmek yerine, diğer gruplarla ortak söylemler geliştirerek aynı düzlemde kalmayı tercih etti. Hareketin yıllardır oluşturduğu geniş teşkilatlanma ağı, protestolar sürecinde de kendini gösterdi ve özellikle genç kuşağının protestolarda daha öne çıkmasını sağladı. Gelenekselci kuşağın çekimser tutumuna rağmen yenilikçi genç kuşak, bütün gruplarla dayanışma içerisinde davranarak hareketin meşruiyet alanı bulmasında önemli bir rol oynadı.

Mübarek rejiminin protestoları kontrol altına almakta zorlanması rejimin Müslüman Kardeşler Hareketi'yle bağlantı kurmasına ve pazarlığa oturmasına sebep oldu. Geniş halk kitlelerince ve genç kuşak tarafından tek çıkış yolu olarak rejimin istifasının istenmesi ve rejimin göstericilere şiddet uygulaması gibi sebepler, müzakere ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştı.⁶⁴ Müslüman Kardeşler rejimle müzakere ihtimalinin söz konusu olmadığını anladıktan sonra, 7 Şubat günü bir bildiri yayımlayarak gösterilerin devam edeceğini ve Mübarek rejiminin istifa etmesi gerektiğini vurguladı.⁶⁵

Bu şartlarda daha fazla dayanamayan Mübarek, 11 Şubat günü istifa ederek yetkilerini Yüksek Askerî Konsey'e devretti. Bu önemli başarıdan sonra halk, elde ettiği kazanımı orduya kaptırmamak adına sokak gösterilerini sürdürdü.

Bu şartlarda istikrarı sağlamak zor olacağından ordu en güçlü muhalefet hareketi olan Müslüman Kardeşlere yönelerek hareketin yararına olacak bazı düzenlemeler yaptı ve hareketin tutuklu üst düzey yöneticilerini serbest bıraktı. Hareket ordunun bu hamlesine karşılık olarak, halkı meydanlardan geri çekilmeye davet etti.⁶⁶

Mübarek rejiminin devrilmesinden çok kısa bir süre sonra anayasa komitesi anayasa değişikliğine ilişkin düzenlemeleri referanduma götürme kararı aldı. Bazı kesimlerin itirazına rağmen Müslüman Kardeşler referanduma katılacaklarına ve "evet" oyu vereceklerine dair yoğun bir kampanya yürütmeye başladı. Kampanya dönemi başında dinî ağırlık taşıyan argümanlar kullanan hareket, karşılaştığı tepkilerden dolayı daha ılımlı söylemler kullanma kararı aldı. Referandum anayasa değişikliğinin %71 oyla kabul edilmesiyle son buldu. Bu değişiklikte birlikte anayasa çalışmalarının eylül ayında gerçekleştirilecek parlamento seçimleri sonrasında başlatılmasına karar verildi. Referandum sürecinde Müslüman Kardeşler ve seküler kesim arasındaki fikri çatışma iyice derinleşerek devrim boyunca sağlanan birlik bozulmuş, tekrar kutuplaşmalar baş göstermişti.⁶⁷

Geçiş döneminde seçim kanununu ve anayasayı iptal eden askerî yönetim, Geçici Anayasa Bildirgesi'ni yayınladı. Bu bildiriyle çok sayıda siyasi partinin kurulmasının önü açıldıysa da seçim faaliyetlerine getirilen şartlardan dolayı yeni kurulan partilerin çalışmaları büyük ölçüde kısıtlanmıştı. Yeni şartlar altında seçime hazırlanan Müslüman Kardeşler Hareketi, ordunun tepkisini çekmemek adına liberal, milliyetçi ve solcu partilerle iş birliği yaptı. Cumhurbaşkanlığına aday göstermeyeceğine ve koalisyon hükümeti içinde çalışacağına dair güvence verdi.⁶⁸

Siyasi partiler hakkında yapılan değişikliklerin ardından Müslüman Kardeşler 2007 bildirisinde açıkladıkları esaslar çerçevesinde, haziran ayında Hürriyet ve Adalet Partisi'ni kurdular. Yeni kurulan parti, gerek üye sayısı gerekse ekonomik gücü itibarıyla seçim sürecinde avantajlı bir konuma sahip oldu. Hareketin

medya sözcüsü ve İrşat Bürosu üyesi Muhammed Mursi, partinin artık hareketin siyasi faaliyetlerini yürüteceğini, hareketin ise tebliğ faaliyetlerine devam edeceğini açıklayarak Müslüman Kardeşler ile partinin arasını kalın şekilde ayıran bir izah getirmiş oldu. Bununla birlikte Müslüman Kardeşler söylemsel bazda iddialı cümleler kurmasına rağmen, yayınladığı parti tüzüğü itibarıyla mevcut krize çözüm üretmekten çok uzak görünüyordu.⁶⁹

Hareketin parti kurması, beklenenin aksine yenilikçi kuşak tarafından olumlu karşılanmadı. Belirsizliklerle dolu bir dönemde hareketin böyle bir manevra yapmasını doğru bulmayan yenilikçiler, meydanlarda kalarak protestolara devam edilmesi taraftarıydı.⁷⁰ 2010 seçimleri ve sonraki dönemde gelenekselci kuşak siyasallaşmaya ve parti kurmaya ağırlık verirken yenilikçi kuşak ise hareketin siyaset üstü konumunu koruması gerektiği yönünde bir tavır alarak âdeta rolleri değiştirdi. Bu rol değişikliğinde, Mısır'da hâkim olan belirsizliğin tarafları farklı çözüm yolları üretmeye sevk etmesinin de önemli bir etkisi vardı.

Yenilikçi kuşak bu belirsiz ortamda toplumsal tabanı güçlü tutan siyasi alanla belli bir mesafe korumaya çalışırken gelenekselci kuşaksa yeni sistemde rol almak için siyasi yönetime öncelik veren bir düşünceye sahipti. Mısır'da hâkim olan bu belirsizlik dönemi, hareket içerisinde de farklı düşünceye sahip bireylerin hareketten ayrılarak farklı siyasi yapılar kurmalarına sebep oldu. Bu dönemde hareketten ayrılarak kurulan siyasi partiler şunlardır: Güçlü Mısır Partisi, Mısır Akımı Partisi, Yeniden Doğuş Partisi, Öncüler Partisi, Adalet Partisi, Reform ve Kalkınma Partisi. Harekette 1970'li yıllarda cihatçı fikirlere sahip gençler sebebiyle kırılmalar yaşanırken, Arap Baharı sürecinde ise hareketin yeni koşullardaki siyasi manevralarından hoşlanmayanlar sebebiyle kopmalar oldu.

Müslüman Kardeşler, parti kurma sürecinde çok dikkat çekmemek için, parlamentoda çoğunluğu elde etmeye çalışmayacağına ve cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyeceğine dair taahhütler verdi. Hareketin, halkı ve rejimin derin güçlerini rahatlatmaya yönelik genel

ihtiyatlı tutumunun aksine, ordu bundan çok da etkilenmiş görünmüyordu.

Üstelik Müslüman Kardeşler bu olağanüstü şartlarda gerek kendi içindeki ihtilaflar gerekse Mısır siyasi hayatındaki belirsizliklerle dolu dönemde, meclis seçimlerine aday sınırlaması yapmayarak girdi. Seçimlerden ciddi bir başarı elde ederek çıkan Müslüman Kardeşler, daha önce taahhüt ettiği siyasetle çelişen bir hamle yaptığı için bir kez daha tartışmaların ortasında kaldı. Seçimlerde Hürriyet ve Adalet Partisi 508 sandalyeden 206'sını almıştı ve kendisine en yakın muhalefet grubu ise şaşkıncı şekilde selefi Nur Partisiydi.

Mısır siyasi hayatında İslamcı partilerin bu kadar hâkim bir konuma gelmesi, diğer muhalefet partilerinde ciddi bir rahatsızlığa sebep oldu. İslamcı partilerin bu yükselişi, gelecek dönemki anayasa yapım sürecine yönelik olarak da seküler kesimin endişelerini artırdı. Seçimlerin ardından hareket, parlamentonun en önemli komitelerine hâkim oldu. Anayasa çalışmalarına da bütün siyasi partilerin katılımını sağlamak yerine, İslamcı partilerin ağırlıkta olduğu bir komite kurdu.⁷¹

Hareket bu dönemde ekonomik ve toplumsal vaatlerde bulunmakla birlikte, tüm bu krizlerin kolaylıkla aşamayacağını bildiğinden, İslami hassasiyete sahip konularla ilgili de vaatlerde bulunarak kendince bir meşruiyet alanı oluşturma çabası içerisindeydi. Üstelik, komuta kademeleri değişmeye başlayan ordu nezdinde kabul görebilmek ya da en azından onların öfkesini çekmemek için sokaktaki göstericilere karşı daha sert bir üslup takınmaya dahi başlamıştı. Anayasa çalışmaları için kurulan komisyonda İslami kanadın ağırlık taşımasından dolayı rahatsız olan diğer partilerin kuruldan çekilmesiyle kurul dağıldı.

Parlamentoda çoğunluğu elde etmiş olmasına rağmen siyasi alanda istediği özgürlüğü yakalayamamış olmak, Müslüman Kardeşlerin cumhurbaşkanlığı seçimine çok daha büyük bir önem vermesine sebep oldu. Protesto süresince ve parlamento seçimleri boyunca cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyeceğine

dair açıklamalarda bulunması, hareketin bu yeni tutumunu açıklamasını iyice zorlaştırdı. Parti içinde de gelenekselci kanat, yenilikçi kuşakla bu konuda da görüş ayrılığına düştü.

Gelenekselciler, hareketin parlamentoda en güçlü parti olmasına rağmen yönetimde yeterli gücü elde edemediğini düşündükleri için cumhurbaşkanlığı seçimine katılarak yönetimdeki hâkimiyetlerini daha da güçlendirme taraftarıydı. Yenilikçiler ise böyle bir dönemde en üst makamdan yönetime hâkim olmanın ülkeye ve harekete zarar vereceğini savunarak, bu yarışa girilmesini istemiyorlardı. Bu ortamda ilk olarak gerek Mısır'da gerekse uluslararası arenada önemli bir ekonomik güce sahip olan ve hareket içerisinde de gelenekselci kesimin en önemli savunucularından birisi olarak kabul edilen Hayrat Şatır'ın adaylığı konuşulmaya başlandı. Bu tartışmalar devam ederken yenilikçi kuşaktan bir grup, bu karar alma döneminde de söylediklerinin dikkate alınmamasından dolayı, hareketten istifa etti.

Şatır'ın 2005 yılında hapse girmiş olması sebebiyle adaylığının iptal edilmesi durumu söz konusu olduğu için Muhammed Mursi ve Şatır birlikte adaylık başvurusunda bulundular. Nitekim beklendiği gibi Askerî Konsey ilk tur öncesinde Şatır'ın adaylığını iptal edince Müslüman Kardeşler, Hürriyet ve Adalet Partisi Genel Başkanı Muhammed Mursi'nin aday olduğunu açıklayarak seçimlere dâhil oldu. Mursi gelenekselci çizgiye yakın, 2000'li yıllar boyunca milletvekilliği yapmış, hareketin genel müdür yardımcılığında bulunmuş bir figür olarak hareket içerisinde saygınlığı olan biriydi.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri hareket ile askerî kanat arasındaki ayrılıkların da başlangıcı kabul edilebilir. Nitekim seçimlerin ikinci turu öncesinde askerî kanat, rejimin eski üyelerinin seçime girmesini yasaklayan geçici anayasa bildirisinde bir düzenleme yaparak eski Genelkurmay Başkanı ve Başbakan Ahmet Şefik'in adaylığını kabul etti. Böylece ikinci tura sadece Mursi ve Ahmet Şefik kaldığı için, diğer muhalif gruplar askerî dayatmaya karşı, gönülsüzce de olsa Mursi'ye oy vererek

vesayetten kurtulmak istediklerini gösterdiler. Böylesi bir ortamda tamamlanan seçimler sonrasında, sonuçların geç açıklanması ve askeriyenin parlamento binasını kapatması, hareketin halkı tekrar meydanlara davet etmesine sebep oldu.

Bu siyasi kargaşa içinde, 30 Haziran günü açıklanan sonuçlara göre, Muhammed Mursi Mısır'ın halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı oldu. İlk turda oyların %24'ünü, ikinci turda ise %52'sini alarak cumhurbaşkanı seçilen Mursi'nin zaferiyle Müslüman Kardeşler, Mısır siyasi hayatında ilk defa iktidar olma tecrübesini yaşadı. Ancak Mursi'ye verilen destek, yukarıda da işaret edildiği gibi, doğrudan Müslüman Kardeşlere verilen bir destek değildi; askerî vesayete duyulan tepkiden kaynaklı zoraki bir destekti.

Yemin töreninde askeriyeye teşekkür eden Mursi, Mısır'ın sorunlarını çözmek için 100 gün isteyerek görevine başladı.⁷² Yemin töreninden sonra da askerî yönetimin geçici anayasa bildirgesi üzerindeki değişikliklerini onayladı. Bu değişikliklerle yeni kurulan sistemde askeriyeye kendini garantiye almak için tüm faaliyetlerini özerkleştirdi ve cumhurbaşkanının bazı yetkilerini de kendi üzerine aldı.

Hareket, bütün süreç boyunca sorunların tespiti konusunda çok iddialı olmakla birlikte, çözüm konusunda sloganik sözlerden öteye somut çözüm denebilecek bir proje ortaya koyamadı. İktidar olduğu dönemde gerek devam eden ekonomik kriz gerekse verilen güç mücadelesi, hareketin somut çözümler üretmesini engellemiş, bu durum da toplum tarafından dışlanmasına sebep olmuştu.

Mursi iktidarı boyunca, devlet kurumlarının işlevini yerine getirememesi, mevcut kadrolarda eski rejimin devam eden hâkimiyeti, Mursi'nin hem halk nezdindeki itibarını zedelemiş hem de devlet kurumları üzerinde etkili olabilmek için daha sert tedbirler alma ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştu. Bu amaca yönelik olarak Mursi, ağustos ayından itibaren kendi konumunu güçlendirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştı.⁷³

Mursi'nin bu çabasının hedefinde, en yoğun olarak askeriye ve yargı vardı. Askerin ülkedeki siyasi vesayetini kırmaya yönelik başarılı adımlar atan Mursi, yargı konusunda istediği ilerlemeyi sağlayamadı.⁷⁴ Mursi'nin hâkimiyet kurma çabaları belli kesimlerce Mısır'ın İhvanlaşması olarak tanımlandığından hareket yoğun eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştiriler karşısında gerek hareket sözcüleri gerekse parti milletvekilleri, yaptıkları İslami-ideolojik açıklamalarla Mursi'nin durumunu iyice zorlaştırdılar.

Mısır halkında Mısır'ın İhvanlaşması söylemi bazı endişelere sebep oluyordu. Böylesi bir ortamda anayasa çalışmalarının başlaması ise, muhalif kesimlerin kaygılarını iyice arttırdı. Mursi, seçim süreci boyunca toplumun bütün kesimlerinin beklentisini karşılayacak bir yaklaşım içinde olacağına dair söz vermiş olsa da Anayasa Komisyonu'nu yine Hürriyet ve Adalet Partisi ve Nur Partisi mensubu milletvekillerinin ağırlıkta olduğu şekilde kurdu. Anayasa çalışmalarının öncelikli konuları olarak dinî meselelerin belirlenmesi de muhalif kesimin sürece dair umutlarının iyice azalmasına sebep oldu.

Mursi'nin Kasım 2012'de yeni anayasa düzenlemelerini ilanı da büyük tepkiye neden oldu. Bu yeni düzenlemelerle yeni anayasanın kabulüne kadar cumhurbaşkanlığı makamının aldığı bütün kararların kesin ve bağlayıcı olduğu açıklanıyordu. Bu bildiriden sonra muhalefet, Mursi'nin diktatörleştiğini iddia ederek mitingler düzenlemeye başladı.

Mursi'nin göreve geldiği günden itibaren söz verdiği ekonomik vaatleri gerçekleştirmemesi, Mısır'ı İhvanlaştırdığı iddiaları, yeni anayasa taslağında tartışma yaratan hükümler üzerindeki ısrarı ve Kasım Kararnamesi ile otoriter uygulamaların yasalaşması gibi uygulamalar, halkın yeniden protesto gösterilerine başlamasına sebep oldu. 27 Kasım 2012 tarihinde başlayan gösteriler zamanla iyice büyüdü ve 5 Aralık 2012 tarihinde Mursi yönetimi ilk defa şiddete başvurdu. Bu gelişme sonrasında ülke genelinde hareketin büroları, öncelikli hedef hâline gelerek ateşe verildi.

Mısır toplumunda uzun yıllardır devam eden ekonomik bunalımın kısa sürede çözüleceği vaadinde bulunması, ancak bunun imkânsızlığı ve sonrasında oluşan kitlesel rahatsızlıklar, Mursi iktidarının halk nezdindeki meşruiyetini zedelerken Mursi de olası bir darbe ihtimaline karşı kadroları Hürriyet ve Adalet Partisi'nden pek çok isimle doldurmaya çalıştı. Mursi'nin bu hamlesi hem muhalefetin eleştirilerinin hem de halkın huzursuzluğunun iyice artmasına sebep oldu ve insanlar protestolar aracılığıyla rahatsızlıklarını dile getirmeye başladılar.

Muhaliflerin protestolarına tepki gösteren Mursi yanlısı kesimler de Nahda Meydanı'nda toplanarak Mursi'nin yanında olduklarını ifade etmeye başladılar. Mursi yanlıları ve karşıtları arasındaki saldırıları engelleme konusunda ordunun da üzerine düşeni yapmaması sebebiyle Mısır sokaklarında hâkim olan bu çatışma durumu, yönetimi ele geçirmek için orduya önemli bir fırsat sundu.

Mursi'nin cumhurbaşkanlığının birinci yıl dönümünde, ülkedeki bütün muhalefet kesimleri toplanarak Mursi'nin erken seçime gitmesini talep ettiler. Mursi yanlıları bu talebin haksız olduğunu, yasal sürenin daha yarısına bile gelmediğini belirterek bu isteğe karşı çıktılar. Karşılıklı çatışmaların devam ettiği bu dönemde, Mursi karşıtı bir grup, 1 Temmuz 2013 sabahı Müslüman Kardeşlerin Kahire'deki bürosunu yağmaladı. Yaşanan çatışmalara gerekli müdahalede bulunmayan güvenlik güçleri, 1 Temmuz günü hükümet ve protestoculara 48 saat içerisinde uzlaşmaları konusunda uyarıda bulundu. Mursi, 2 Temmuz'da yaptığı konuşmasında meşruiyetini halktan aldığını, ordunun bu süreçte taraf olarak işleri daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirdiğini söyledi. 3 Temmuz günü Abdulfettah el-Sisi darbe açıklamasını yaptı. Başlangıçta ev hapsinde tutulan Mursi, daha sonra tutuklandı ve Müslüman Kardeşlere karşı büyük bir tutuklama ve baskı dönemi yeniden başlamış oldu.

Sisi'nin darbe açıklamasından sonra ordu karşıtları meydanlarda toplanarak darbeye karşı tepkilerini ortaya koymaya çalışsalar da göstericilere karşı orantısız güç kullanan silahlı güçler, Mısır genelinde binlerce insanın ölümüne sebep oldu.

Darbe Sonrası Müslüman Kardeşler

Darbe sonrasında, genel müşşit başta olmak üzere birçok Müslüman Kardeşler yöneticisi hapse atıldı. Hareketin Genel Müşşidi Muhammed Bedii'nin yerine Mahmut İzzat vekâlet etmeye başladı.⁷⁵ Yönetici kadrosundan sadece sekiz kişinin dışarıda kaldığı bu dönemde, hareketin idari yapısı bozuldu ve protestolar şubelerin kendi inisiyatifine bırakıldı. Mısır'ın farklı bölgelerinde, toplumun farklı kesimlerinden insanların da katıldığı eylemlere askerî yönetim tarafından gerçek mermi kullanarak müdahale edildi. Ordu bu süreçte büyük hak ihlallerine ve infazlara imza attı.

Ordunun göstericilere yönelik en şiddetli müdahalesi 14 Ağustos 2014 tarihinde Rabi'atü'l-Adeviyye Meydanı'nda gerçekleşti. Mursi destekçilerine yönelik buradaki müdahaleler sırasında birkaç gün içinde en az 800 kişi katledildi. Bu tarihten sonra olağanüstü hâl ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Ülkede 3 Temmuz askerî darbesinden sonra 14 Ağustos tarihine kadar yaşanan protestolarda 3.533 kişi öldürülürken, 11.520 kişi de yaralandı.⁷⁶

Müslüman Kardeşler Hareketi, bu baskı döneminde merkezle iletişimi kopan şubelerin kendi inisiyatifleri çerçevesinde gerçekleştirdiği eylemlerle darbeye tepki gösterdi. Darbenin ilk günlerinde bazı hareket üyelerinin darbeyi reddetmesi, sadece uygulanan şiddetin dozunu arttırdı.⁷⁷

1 Eylül tarihinden itibaren teşkilat içerisindeki bağlantı yavaş yavaş yeniden kurulmaya başlandı. Genel müşşit vekili ve diğer yöneticiler, güvenlik koşulları ve askerî rejimin baskısı sebebiyle hareket edemediklerinden pasif bir durumda kalmaya mecbur oldular. Müslüman Kardeşler içinde iletişimi yeniden kurma konusunda büyük çaba gösteren isimlerin başında Dr. Muhammed Taha Vahdan, Dr. Muhammed Kemal ve Dr. Muhammed Said Alive geliyordu. Bu üç isim, bu zorlu dönemde hareketi yönetme ve şubelerle iletişime geçme imkânına sahipti; dolayısıyla cemaat yönetimini şekillendirmek ve teşkilatlanmayı sağlayabilecek yeni bir ekip için faaliyetlere başlandı.

Hareketin Yüksek İdari Komitesi, liderlik boşluğunu doldurmak, mevcut duruma çözüm üretmek ve bir yol haritası çizmek için ülkenin farklı yerlerinde toplantılar ve gençlik buluşmaları düzenledi. Gençliğin heyecanından yararlanmak isteyen Muhammed Kemal, gittiği toplantılarda kendisi konuşmuyor, gençlerin hazırladığı çözüm önerilerini dinleyerek bir nevi gençlerin bu süreçte daha aktif görev almalarını teşvik etmek istiyordu.

Komite, liderlik yapısını kurduktan sonra hareket mensupları arasında yeni bir yol haritası beklentisi oluştu ancak bu yol haritasının bir türlü açıklanmaması hareket içerisinde bazı kesimlerin öfkelenmesine bazılarının da yılgınlığa kapılmasına sebep oldu.

Bu durumun farkında olan Yüksek İdari Komitesi, farklı bir yöntem benimsenmesi gerektiğini bilmekle birlikte, ülkedeki ve bölgedeki kaos ortamı, bu yöntemin belirlenmesini geciktirdi. Nihayetinde 2014 Ağustos'unda Özel Eylem Seçeneği olarak isimlendirilen bir plan kabul edildi. Bu plan, protestoların güvenliğini sağlamak ve idari makamları şaşırtmak için hafif silahların sistematik olarak kullanılmasına izin veriyordu. Belirli bir hedef almama ve kan dökmeme konusu ise önemle vurgulanıyordu. Bu plan merkezî bir yürütmeden ziyade, her büronun içinde bulunduğu duruma göre uygulandığından bazen aşırılıkların yaşanmasına da sebep oldu. İlerleyen süreçte gelenekselci kuşağının eleştirilerinin dozunun artmasına ve Muhammed Kemal ve ekibine karşı bir cephe oluşmasına sebep olan bu plan, hareketin kendi içinde bölünmesine yol açtı.

2015 yılına gelindiğinde merkezî yapısı yeniden toparlanmış görünen hareket, devrimin yıl dönümünde ülke genelinde herkesin dikkatini çekecek gösteriler planlayarak gençlerin desteğini almış görünüyordu. Hareketin ana akım gelenekselci kanadı ise bu dönemde ülkedeki siyasi sistemde bir değişim yapmaktan çok, kendi içindeki mevcut durumu düzenlemek ve iç ihtilaflara çözüm bulmak için arayışını sürdürüyordu. Bu amaca yönelik olarak da Genel Müşşit Vekili Dr. Mahmut İzzet, Mayıs 2015'te yayınladığı bir kararla Muhammed Kemal'in

Yüksek İdare Komitesi'nin lağvedildiğini bildirdi. Ayrıca Muhammed Kemal'in ve komitenin icraatlarını araştırma kararı aldı. Muhammed Kemal ve ona yakın üyeler bu kararı prosedüre aykırı olduğu için kabul etmediklerini açıklayınca, hareket içerisindeki görüş ayrılıkları ilk defa kapalı kapılar ardında değil aleni bir tartışmaya dönüştü.

Böylece, gelenekselci kanat bu hamlesiyle bir yandan Muhammed Kemal'in yönetimini etkisiz hâle getirirken bir yandan da geçmişteki tüm darbe dönemlerinde olduğu gibi siyasetten uzaklaşıp tebliğ faaliyetlerine ağırlık vermeyi ve daha pasif bir konumda kalmayı seçti. Tabii ki bu politika, hareket içindeki genç kesim tarafından tepkiyle karşılandı ve tartışmalar içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Nitekim Muhammed Kemal, Mayıs 2016'da hareketten tamamen ayrıldığını ilan etse de hareket içerisindeki çatışma durumu son bulmadı. Muhammed Kemal'in aralık ayında öldürülmesinden sonra da kendilerine Genel Büro adını veren ve Muhammed Kemal'in kurduğu yönetimin devamı olduklarını savunan kesim ile ana akım arasındaki çatışmalar devam etti.

Böyle bir süreçte hareket içerisinde baş gösteren liderlik kavgası, hem hareketin etki alanını daraltmış hem de siyasi anlamda kan kaybına sebep olmuştur. 2017 yılında yapılan bir anket çalışmasında Müslüman Kardeşler Hareketi'ne mensup gençlerin sadece %25'i hareketin tekrar eski dinamizmine kavuşacağına inandığını belirtmiştir.

Müslüman Kardeşler Hareketi böylesi bir dönüşüm yaşarken, darbeci Abdulfettah Sisi yönetimi ise diğer seleflerinden farklı bir politika izleyerek, hareketin etkisini kırmak ya da etkisiz hâle getirmekten ziyade, hareketi yok etmek üzere bir oyun kurmuştu. 2015 yılında gerçekleşen kabine değişikliği ile İçişleri Bakanlığı'na Mecdi Abdulğaffar'ın gelmesi, yeni dönemin de habercisi niteliğindedir. Abdulğaffar'ın gelişinden sonra hareket merkezine düzenlenen bir silahlı saldırıda, toplantı hâlindeki Müslüman Kardeşler lider kadrosundan 13 kişi infaz edildi.

Rejimin de dolaylı olarak desteklediği "Müslüman Kardeşleri biraz daha radikalleştirme ve silahlı mücadele içine çekerek halk tabanını zayıflatma girişimleri" sürerken, hareket 2017 yılından itibaren merkezî otoritesini bir nebze olsun güçlendirmiş ve tebliğ faaliyetlerine ağırlık veren bir çizgi belirlemişti. Bu süreçte gerek rejimin baskıları gerekse hareket içerisindeki çatışma durumundan dolayı hareket mensubu birçok genç yurt dışına çıktı.

2019 yılında Mısır'ın seçilmiş ilk cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan Muhammed Mursi yargılanmak için çıktığı mahkemede rahatsızlanarak hayatını kaybetti. Uzun vadede Sisi'nin meşruiyetini sağlamlaştırmasına yardımcı olan bu vefat, öte yandan Sisi'nin Müslüman Kardeşlere muhalif kesime karşı öne sürdüğü, "Ben gidersem Mursi tekrar gelir, ülke İhvanlaşır" söyleminin de boşa düşmesine sebep oldu.

2013 yılından itibaren harekete yönelik baskılarını sistematik biçimde arttıran Sisi rejiminin 2020 yılı Ağustos ayında hareketin Genel Mürşit Vekilliğini yapan Mahmut İzzet'i yakalaması, harekete ciddi bir darbe daha oldu. Bu tutuklanmaya şiddet yerine sakin bir şekilde tepki veren hareket, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kişiler üzerine değil bir sistem üzerine kurulmuş köklü bir yapı olduğunu söylemekle yetindi. Darbe yönetimine karşı muhalif söylemlerini sürdüren Müslüman Kardeşler, bu süreçte yeni protestolara kalkışılmayacağını açıkladı. Uzun zamandır basın açıklamalarını yurt dışından yapan hareketin sözcüsü Talat Fahmy katıldığı bir televizyon programında hareketin herhangi bir protesto eyleminin öncüsü olmayacağını ama ülkenin bütün kesimlerinin katıldığı bir protesto eyleminden de geri durmayacaklarını söyledi ve hareketin bu süreçte teşkilatlanmaya ve eğitime önem vererek kendilerine görev verildiği zaman hazır olmak için çalıştıklarını ifade etti.

Mevcut rejimin hareketin Mısır içinde aktif bir çalışma başlatmasına müsaade etmeyeceği düşüncesinden dolayı, bir süredir hareket yönetiminin yurt dışına taşınabileceğine dair tahminler yapıyordu. Bu tutuklamadan sonra tahminler gerçek çıktı ve hareketin yeni

mürşit vekili İngiltere’de yaşaya İbrahim Münir oldu. Kendisi uzun yıllar hapis hayatı yaşadktan sonra 2013 yılında af ile serbest kalıp İngiltere’ye taşınmıştı. Hareketin böyle bir tercihte bulunmasının en önemli sebebi, Avrupa’da uluslararası kamuoyunun desteğini daha rahat sağlayabilme ve rejimin baskılarından uzak, daha rahat bir hareket alanı bulmaktı. Ne var ki kurulduğu günden beri ilk defa yönetici kadrosunun ülke dışında olması, ilerleyen yıllarda hareket yöneticileri ile ülke içindeki tabanı arasında kırılmaların ve merkezi otoriteden uzak, daha radikal küçük yapılanmaların ortaya çıkmasının önünü açacaktır.

Müslüman Kardeşler Hareketi’nin 90 yıllık tarihî serüvenindeki ilk iktidar deneyimi, gerek hareketin kendi yaptığı hatalar gerekse Mısır’ın içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlardan dolayı kısa sürmüştür. Hareket bu deneyim sonrasında, yeni rejimin baskıları sebebiyle uzun yıllardır elde ettiği bütün kazanımları da kaybetmiştir. 90 yıllık tarihi boyunca yaptığı sosyal projelerle Mısır halkının önemli bir kesiminin sempatisini kazanmış olan Müslüman Kardeşler Hareketi, bu iktidar tecrübesi sonrasında halk nezdindeki prestijini de önemli oranda yitirmiştir. Ayrıca hareket içerisindeki kuşak çatışması da 2017 yılında zirve noktasına ulaşmıştır. Gelenekselci kuşağın baskın politikaları hareket içerisinde huzursuzluğun artmasına ve genç kesimin yabancılaşmasına neden olmuştur.

Kurulduğu dönem itibarıyla aksiyonel bir yapıya sahip olan hareket, bugün kendi gündemini dahi oluşturamayan reaksiyonel bir yapı özelliğine bürünmüştür. Gelinek nokta itibarıyla hareket, kendi tarihindeki en önemli ikinci değişim dalgasıyla karşı karşıyadır. İlk olarak Nasır dönemi baskı politikalarından dolayı radikal eğilimli bireyler hareketten ayrılarak farklı gruplar kurmuştur. Bugünse rejim tarafından yapılan baskılara ek olarak hareketin geleneksel kanadı da bir baskı unsuru hâline gelerek genç kuşağı kısıtlayan bir özelliğe bürünmüştür. Bu tutum, hareketin dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek aksiyonel bir yapıya bürünmesini

engellemekte ve Mısır siyasi yapısında bir muhalif hareket olarak gücünü büyük oranda sınırlamaktadır.

Ortadoğu’nun Diğer Ülkelerinde Müslüman Kardeşlerin Durumu

Müslüman Kardeşler Hareketi modern Ortadoğu’nun en önemli hareketlerinden biridir. Ortadoğu coğrafyasında kurulan çoğu İslami hareket, ya temellerini Müslüman Kardeşlere dayandırır ya da Müslüman Kardeşler Hareketi’ne karşı yaptıkları muhalefetle bir temellendirme oluşturmaya çalışır. Modern Ortadoğu’nun şekillenmeye başladığı erken dönemde kurulan hareket, ilerleyen yıllarda başka bölgelerde kurulan hareketlere de öncülük etmiştir. Bu öncülükte, Ezher Üniversitesi’nin ve Nasır döneminde uygulanan baskılardan kaçan hareket üyelerinin diğer Ortadoğu ülkelerine sığınmalarının önemli bir etkisi olmuştur.

Ortadoğu ülkelerinde kurulan Müslüman Kardeşler teşkilatları idari olarak özerk olmakla birlikte ideolojik olarak Mısır Müslüman Kardeşler Hareketi’ne bağlıdırlar. Bu ülkelerde teşkilat başkanları Genel Murakıp (*el-Mürakıbü’l-Âm*) unvanını taşırlar. Müslüman Kardeşler Hareketi, Ortadoğu’nun bazı ülkelerinde (Suriye, Irak, Filistin) kurulan teşkilatlara bizzat ismini verirken bazı ülkelerde (Tunus, Fas, Yemen) de ideolojik olarak destek sağlamıştır.⁷⁸

En eskilerden biri olan Suriye’deki Müslüman Kardeşler Hareketi’nin kuruluşu 1945 yılına denk gelmektedir. Ezher Üniversitesi’nde okuyan Mustafa es-Sıbâi’nin öncülüğünde kurulan hareket, 1947 yılında Suriye’de yapılan seçimlere bağımsız adaylarla katılmış ve böylelikle ilk parlamento deneyimini de çok erken bir dönemde yaşamıştır.⁷⁹

Suriye İhvanı, Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde Nasır’ın politikalarından dolayı ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Kısa süreli olan bu devlet deneyiminden sonra tekrar bir hareket alanı bulsa da bu da uzun sürmemiştir. 1963 yılında Baas rejiminin darbe ile yönetime gelmesiyle hareket tekrar bir baskı dönemine

girmiş ve bu baskılar 1973 yılında Nusayri Hafız Esed'in başa gelmesiyle artarak devam etmiştir.

Suriye'de 1982 yılında yaşanan Hama Katliamı, Suriye İhvanı için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Suriye Halk Meclisi, 1980 yılında Müslüman Kardeşler üyeliğine ölüm cezası getirmiştir ve bu karar hâlen geçerliliğini korumaktadır.⁸⁰ Bu karar sonrası hareket mensupları yurt dışına kaçmış ve 2011 yılına kadar da ülkede bir varlık belirtisi göstermemiştir. Arap Baharı sürecinde de uzun yıllardır ülke dışında teşkilatlanması sebebiyle ülke içine önemli bir katkıda bulunamamış olsa da sivil muhalefetin en önemli unsurlarından biri olmuştur.

Irak'taki Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurucusu, Ezher mezunu Muhammed Mahmud es-Savvaf'tır. Teşkilatın Irak'taki temelleri 1948 yılında atılmıştır. 1960 yılına kadar teşkilatlanmaya ağırlık veren hareket, 1960 yılında Irak İslam Partisi'ni kurarak hareket içerisinde parti kuran ilk yapı olmuştur. Ne var ki parti çok uzun ömürlü olamamış ve 1961 yılında Irak yönetimi tarafından kapatılmıştır. Takip eden yönetimler boyunca da harekete yönelik baskılar devam etmiş ve 1970'li yıllardan itibaren de tamamen yeraltına inmiştir.

40 yıllık bir yasaklı dönemden sonra, 2003 yılında rejimin düşmesiyle birlikte tekrar siyasi arenada yer edinen hareket, ülkede Sünni kesimi temsil eden en önemli parti konumundadır. Kuzey Irak'ta 1994 yılında Selahaddin Bahaeddin tarafından kurulan İslami Kürdistan Birliği de Kuzey Irak'taki en güçlü üçüncü siyasi yapı olarak varlığını devam ettirmektedir.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Filistin'de kurulması, 1945 yılında gerçekleşmiştir. Filistin'deki yapı direkt olarak Hasan el-Benna'nın görevlendirmesiyle faaliyetlerine başlamış olması hasebiyle diğer yapılardan farklıdır. Müslüman Kardeşler burada Gazze, Batı Şeria ve Doğu Şeria'yı (Ürdün) aynı çatı altında toplayarak hareket etti ve 1947 yılına kadar teşkilatlanmaya ağırlık veren bir yol izledi. 1950 yılında Ürdün'ün Batı Şeria'yı kendi topraklarına katmasıyla Gazze kendi başına bir yapılanmaya gitmek zorunda kaldı.

Gazze'de Ezher mezunu Ahmet Yasin'in ağırlıkla eğitim, tebliğ ve sağlık hizmetleri alanlarındaki çalışmaları önemli bir taban oluşturmuştu. 1987 yılında Birinci İntifada ile ortaya çıkan İslami bir hareket olan Hamas, İsrail'in baskı politikalarının da bir sonucu olarak ilerleyen yıllarda silahlı direnişi benimseyen bir yöntem uygulayarak Müslüman Kardeşlerin genel ideolojisinden nispeten ayrılmış olsa da kuruluş bildirisinde hâlâ Müslüman Kardeşler ideolojisine bağlılığı vurgulamaktadır.

2006 yılında yapılan seçimleri kazanan hareket, dış baskılar yüzünden yönetimde söz sahibi olamamıştır. Uzun bir aradan sonra 2019 yılında yeni bir seçim takvimi belirlenmesine yönelik çabalar başlatılmış olsa da henüz kesin bir tarih belirlenememiştir.

Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Hareketi, 1945 yılında Abdullatif Ebu Kûre tarafından kurulmuştur. Ürdün'de görece daha uzun soluklu bir faaliyet imkânı bulan hareket, ılımlı yapısından dolayı uzun yıllar boyunca herhangi bir baskıya maruz kalmadan çalışmalarını devam ettirmiştir. Hareketin Ürdün yönetimi ile arasının bozulmasının sebebi, yönetimin İsrail ile kurduğu ilişkiler ve hareketin Hamas'a olan desteğidir. Bu ayrışmalar zamanla hareketin baskı uygulamalarına maruz kalmasına sebep olmuştur. Hareket, ilerleyen dönemlerde İslami Hareket Cephesi adlı bir parti kurmuştur. Bu parti Ürdün Parlamentosu'nda en çok oy alan parti konumundadır.

Müslüman Kardeşler Hareketi Körfez ülkelerinde de farklı tarihlerde teşkilatlanma faaliyetlerine başlamıştır. Bahreyn'de 1941 yılında öğrenci hareketi olarak başlayan çalışmalar, 1980 yılında el-Minber el-Vatani Partisi'nin kurulmasıyla siyasallaşmıştır. Ülkede Şii nüfusun yoğunlukta olmasından dolayı geniş bir kitleye hitap edemese de ülkedeki Sünni azınlığın önemli temsilcilerindendir. Kuveyt'te de 1952 yılında faaliyetlerine başlayan hareket, 1991 yılında İslam Anayasa Hareketi Partisi'ni kurarak ülkenin siyasi arenasındaki yerini almıştır. Müslüman Kardeşlerin Suudi Arabistan'a girişi ise, Nasır dönemindeki baskılardan kaçan üyelerin Suud'a sığınmasıyla

başlamıştır. Suud'un selefî âlimleri ile Müslüman Kardeşler üyesi bireylerin karşılıklı fikir alışverişi, hem Suud'un çağdaş İslam anlayışıyla tanışmasına sebep olmuş hem de Sedat dönemiyle birlikte Mısır'a dönen Müslüman Kardeşler üyelerinin harekete selefî bir kimlik kazandırmalarında etkili olmuştur. Zamanla Müslüman Kardeşlerden etkilenen selefî âlimler "Sehve" uleması adı altında birleşerek Suud'un politikalarına karşı eleştirilerde bulunmuşlardır. Katar ise 2000'li yıllardan itibaren Müslüman Kardeşler Hareketi'nin nispeten rahat hareket edebildiği bir ülke konumuna gelmiştir.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin demokratik İslami devlet düşüncesi Körfez ülkelerinin hiçbirinde taraf bulamamış ve bu ülke yöneticilerin harekete karşı tavır almalarında en önemli faktör olmuştur. Müslüman Kardeşlerin Arap Baharı sonrasında bölgenin farklı coğrafyalarında iktidar sahibi olması, Körfez'deki yönetimler tarafından varlıklarına bir tehdit olarak algılanmış ve harekete karşı başlatılan karşı devrim sürecinin en önemli destekçileri -özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliği (BAE)- konumuna yükselmişlerdir. Körfez ülkelerinden Suud, Bahreyn ve BAE, 2014 yılında Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan etmiştir. Bu süreçte harekete karşı tutumu diğer Körfez ülkelerinden farklı olan Katar, Arap Baharı'nın ilk günlerinden itibaren gelişmeleri kendi monarşisine yönelik bir tehdit olarak algılamamış ve ülkenin refahını koruma konusunda bir sorun yaşamadığını halkına göstererek bu sürecin başından itibaren kendini farklı bir konuma yerleştirebilmiştir.⁸¹ Katar bu değişim dalgasının en önemli aktörü kabul edilen Müslüman Kardeşlere destek vererek, bu süreç sonrası kurulacak yeni sistemin mimarı olmayı planlamış ancak 2013 sonrası gerçekleşen darbeler, Katar'ın bu hamlesini boşa çıkarmış ve bölgedeki durumunu zora sokmuştur.

Diğer yandan Batılı ülkelerdeki Müslüman Kardeşler Hareketi 1950-1960'lı yıllarda okumak için Avrupa'ya giden öğrenciler veya Mısır'da Nasır zulmünden kaçan üyeler yoluyla teşkilatlanmaya başlamıştır. Müslüman

Kardeşler Hareketi'nin Avrupa'daki en büyük önceliği kendini Avrupa'da daha kabul edilebilir bir konuma getirerek kendi ülkelerindeki siyasi konumlarını güçlendirmektir.⁸² Hareketin Avrupa'daki üyeleri çoğu zaman kurdukları teşkilat yapılarının Müslüman Kardeşler ile bağlantısını gizlemek yoluna gitmiştir. Bunun sebebi de hem kendi ülkelerinin istihbarat servislerinin hedefine girmemek hem de ailelerini korumak istemeleridir. 11 Eylül saldırısı sonrasında ise Müslüman Kardeşler Hareketi'nin terör örgütü ilan edilmesi endişesi, bu ülkelerdeki teşkilatların kendilerini gizlemelerinde etkili olmuştur.

Müslüman Kardeşlerin Fransa'daki kolu olarak kabul edilen Fransa İslami Örgütler Birliği (UOIF) 1983 yılında resmî olarak kurulmuştur. Hareketin bu ülkedeki faaliyetleri 1960'lı yıllarda başlamış olsa da resmîleşmesi 1983 yılını bulmuş. 1989 yılında ise bu ülkedeki hareket üyeleri kendi memleketlerinin meseleleri yerine, Fransız toplumunun sorunlarıyla ilgilenmeye karar vererek yeni bir misyon edinmiştir.⁸³ UOIF, destekçi sayısının az olması ve Fransa'da devlet için bir tehdit olarak algılanmadığı için Arap dünyasına göre daha rahat bir durumdadır.

İngiltere'de ise Fransa'da olduğu gibi merkezî bir yapı kurulamamıştır. Bunun en önemli sebebi burada Cemeat-i İslamiye'nin faaliyetlerinin çok yoğun olmasıdır. 1950-1960'lı yıllarda İngiltere'ye gelen Müslüman Kardeşler üyeleri, ilk teşkilatlanma çalışmalarına da bu yıllarda başlamıştır. İlk dönemlerde Müslüman Öğrenciler Cemiyeti (MSS), İslami Öğrenciler Cemiyeti Birliği (FOSIS) ve Müslüman Refah Evi gibi farklı yapılar altında faaliyet yürüten üyeler, zamanla yaşadıkları ülkenin meseleleriyle daha fazla ilgilenir olmuşlar ve 1997'de Britanya Müslüman Birliği (MAB) adı altında bir çatı yapı kurmuşlardır. Arap Baharı sonrası süreçte çok daha aktif bir şekilde faaliyet göstermeye başlayan birliğin Londra bürosu, şu an hareketin en önemli merkezlerinden biri olma özelliği taşımaktadır.

Sonuç

Müslüman Kardeşler Hareketi, İslam dünyasının karşılaştığı sorunları erken dönemde tespit edebilmek ve bu sorunların çözümü noktasında ümmet bilinciyle hareket edebilmek amacıyla ve tebliği önceleyen bir üslupla çalışmalarına başlamış ve zaman içinde büyük bir siyasi harekete dönüşmüştür. Kuruluşunun ilk zamanlarında özellikle teşkilatlanma konusuna ağırlık vermek istemesine rağmen Filistin meselesinin hassasiyetinin de etkisiyle askerî ve siyasi alanda da faaliyet göstermeye başlayan hareket, Hasan el-Benna döneminden itibaren siyaset sahnesinde yer almış ve her zaman ciddi baskılarla karşılaşmıştır.

Baskı dönemleri boyunca siyasi söylemlerden uzaklaşıp toplumsal konulara ve dinî tebliğe ağırlık vererek toplum nezdinde bir taban oluşturan hareket, her yeni rejimin meşruiyet sağlamak için başvurduğu bir yapı olmuştur. Tarihi boyunca bir kısır döngü gibi yerel rejimlerin pragmatik siyasetleri sürecinde geniş bir çalışma alanı bulmuş ancak bir süre sonra tehdit olarak algılanıp tekrar baskıya maruz kalmıştır.

Arap Baharı'yla birlikte Mısır'da ilk defa iktidar olma tecrübesi yaşayan hareket, hem Mısır'ın toplumsal ve siyasi şartları hem de kendi yaptığı hatalardan dolayı bu pozisyonunu koruyamamıştır. 3 Temmuz 2013 tarihinde Muhammed Mursi'ye yapılan darbe sonrası, tekrar yasaklı konuma gelen Müslüman Kardeşler Hareketi, bu tarihten itibaren sürekli olarak tutuklama ve baskı politikaları altında ezilmiş, bütün ekonomik, sosyal ve toplumsal kazanımları elinden alınmıştır.

Ömer et-Tilmisani'ye kadar Genel Mürşid'in karar verme sürecinde daha aktif olduğu hareket, bu dönemden sonra Şura Meclisi'nin öne çıktığı bir yapı hâlini almıştır. Şura Meclisi'nin bu kadar aktif hâle gelmesi, ilerleyen yıllarda Genel Mürşid ile Şura Meclisi arasında çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kırılma yaşadığı iki önemli dönem olmuştur. İlki, Nasır dönemi sonlarında doğru, hareketin uzlaşmacı politikasını eleştiren yeni grupların hareketten ayrıldığı dönemdir. Bu dönemde hareketin merkez kanadı, orta yolcu tutumundan taviz

vermeyerek önemli bir başarı elde etmiştir. İkinci kırılma noktası ise, 1990'lı yıllardan itibaren gelenekselcilerle yenilikçiler arasında baş gösteren fikir ayrılıklarıdır. Gelenekselci kuşağın gençleri karar alma mekanizmalarından uzak tutması, siyasallaşma ve demokratikleşme gibi konularda geleneksel tutumundan taviz vermemesi, genç nesil arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. Sisi darbesi sonrasında da yenilikçilerle gelenekselciler arasındaki çatışma, hareketin çok kan kaybetmesine yol açmıştır. Bu durum hareketin bir vizyon belirlemesine engel olduğu gibi hareketten kopmalar yaşanmasına da sebep olmuştur.

Arap Baharı sürecinin de gösterdiği gibi, Müslüman Kardeşler Hareketi, sahip olduğu potansiyel itibarıyla Ortadoğu ülkeleri için önemini korumaya devam etmektedir. Hareket, potansiyelini ortaya çıkarabilmek için çağın ihtiyaçlarını iyi okuma ve bu sorunlara karşı çözüm üretebilme kapasitesini zorlamaktadır. Kurulduğu günden bugüne kadar "Çözüm İslam'da" gibi sloganlarla genç nesli etkilemeyi başaran hareket, artık gençliğe bir amaç verecek ve bu amaca ulaşmak için de bir vizyon üretebilecek yeni söylemlere ihtiyaç duymaktadır.

Bugün Mısır'da tarihinin en yoğun baskı dönemlerinden biriyle karşı karşıya olan hareketin Genel Mürşidi Mustafa Bedii'nin de aralarında bulunduğu birçok üst düzey yönetici, uzun yıllardır rejim hapishanelerinde çok zor şartlar altında tutulmaktadır. Yakın dönemde hareketin Genel Mürşit Vekili Muhammed İzzet'in de yakalanması ile Sisi yönetiminin harekete karşı herhangi bir yumuşama niyeti olmadığı anlaşılmıştır. Müslüman Kardeşler Hareketi, bu olağanüstü şartlarda âdeta lidersiz bir şekilde, şubelerin merkezden bağımsız olarak hareket ettiği -özerk yapılar misali- bir dönemi yaşamaktadır.

Sonnottlar

- 1 Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, 106-108.
- 2 Dağ, Hasan el-Benna, 14.
- 3 Dağ, 15.
- 4 Kollektif, Öncü Şahsiyetler, 76-77.
- 5 1919 Devrimi, Mısır'da sömürgeci yönetime karşı vatanseverlik duygusuyla halk tarafından başlatılan bir ayaklanmadır.
- 6 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 59.
- 7 Büyükkara, Çağdaş İslami Akımlar, 162.
- 8 Büyükkara, 162.
- 9 Erkilet, Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler, 230.
- 10 el-Benna, Hatıralarım/Müslüman Kardeşler, 133-34.
- 11 el-Benna, 134.
- 12 el-Benna, 310-11.
- 13 Mahmud, Müslüman Kardeşler Tarihe Yön Veren Olaylar 1-2 (Takım) Kurucu Lider Dönemi, 136.
- 14 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 79.
- 15 Mercan, 81.
- 16 Mercan, 87.
- 17 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 80-81.
- 18 Ayrıntılı bilgi için bk. Mercan age., s. 81-82.
- 19 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam Ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 65.
- 20 Somuncuoğlu, 69.
- 21 Somuncuoğlu, 89-90.
- 22 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 118.
- 23 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 97.
- 24 Somuncuoğlu, 100.
- 25 Canbegi, Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti, 129.
- 26 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 105.
- 27 Erkilet, Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler, 242.
- 28 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 111.
- 29 Büyükkara, Çağdaş İslami Akımlar, 165.
- 30 Zollner, The Muslim Brotherhood. Hasan al-Hudaybi and Ideology, 66-70.
- 31 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam Ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 136.
- 32 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 142.
- 33 Mercan, 143.
- 34 Mercan, 144.
- 35 Öztürk, Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi, 43.
- 36 Taş, "İsmailiye'den Rabia'ya Müslüman Kardeşler", 81.
- 37 Canbegi, Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti, 137.
- 38 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 145.
- 39 Canbegi, Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti, 139.
- 40 Somuncuoğlu, "Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü", 170.
- 41 Somuncuoğlu, 165.
- 42 Yamaç, "Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti Dünü, Bugünü ve Yarını", 34.

- 43 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 195.
- 44 AbdulCelil, “Mısır & Devrimin Ayak Ssleri”, 89.
- 45 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 178.
- 46 Mercan, Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu, 146.
- 47 Rutherford, Egypt after Mubarak, 90.
- 48 Güvenilir, “Ortadoğu’da Siyasal İslam: Mısır’da Arap Baharı ve Müslüman Kardeşlerin Etkileri”, 122.
- 49 Canbegi, Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti, 144.
- 50 Güçtürk, “Devrimden darbeye Mısır’da insan hakları”, 10-11.
- 51 Şenol, “Müslüman kardeşler”, 34.
- 52 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 200.
- 53 Ranko, The Muslim Brotherhood and its Quest for Hegemony in Egypt, 127-29.
- 54 Rashwan, “Muslim Brotherhood (MB) in Egypt - Ikhwanweb”.
- 55 Shahin, “Political Islam In Egypt”, 2.
- 56 Rubin, The Muslim Brotherhood, 50.
- 57 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 214.
- 58 Al-Shoubaki, “Presidential Election in Egypt”, 6.
- 59 AbdulCelil, “Mısır & Devrimin Ayak Sesleri”, 244.
- 60 El-Anani, “Brotherhood reveals its colours”.
- 61 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 229.
- 62 Yamaç, “Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti Dünü, Bugünü ve Yarını”, 47.
- 63 Kılavuz, Mercan, ve Güder, “Ortadoğu’da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda”, 38.
- 64 Karş, “MB’s Leading Role in January 25 Day of Anger - Prospects for Victory”.
- 65 Bildirinin tam metni için “MB Statement on the Dialogue between Youth, Political and National Forces with Egypt’s Vice-President - Ikhwanweb”.
- 66 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 238.
- 67 Shenker, “Egyptian Vote on Constitution Reveals Deep Divisions”.
- 68 Wickham, The Muslim Brotherhood, 191.
- 69 “Freedom and Justice Party”.
- 70 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 244-45.
- 71 Wickham, The Muslim Brotherhood, 253.
- 72 Somuncuoğlu, “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü”, 260.
- 73 Güçtürk, “Devrimden darbeye Mısır’da insan hakları”, 50.
- 74 Güçtürk, 51.
- 75 “İhvân-ı Muslimîn Liderleri, Dönemleri, Etkileri”.
- 76 Sani, “Mısır’daki katliamın bilançosu”.
- 77 Fathy, “Cepheleşmeden Bölünmeye”, 9.
- 78 Büyükkara, Çağdaş İslami Akımlar, 171.
- 79 Yıldız, “Suriyede Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvan-ı Müslimin”, 89.
- 80 Yıldız, 110.
- 81 Bolat, “Katar Krizinde Müslüman Kardeşlerin Rolü”, 45.
- 82 Pargeter, Müslüman Kardeşler Muhalefetten İktidara, 115.
- 83 Pargeter, 120.

Kaynakça

Abdul Celil, Tarık. *Mısır & Devrimin Ayak Sesleri*, <https://www.kitapyurdu.com/kitap/misir-amp-devrimin-ayak-sesleri/272175.html> (26.07.2020).

al-Shoubaki, Amr. "Presidential Election in Egypt: Limits of the Reform Process". *Arab Reform Initiative* (blog), 08.02.2006, <https://www.arab-reform.net/publication/presidential-election-in-egypt-limits-of-the-reform-process/>

Bolat, Gizem. "Katar Krizinde Müslüman Kardeşlerin Rolü". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3 (30 Haziran 2018): 41-49.

Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*, 5. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Canbegi, Halil İbrahim. *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, Öteki Adam Yayınları, 2013.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Dağ, Ahmet Emin. *Hasan el-Benna*, 13. Baskı. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2006.

el-Anani, Khalil. "Brotherhood reveals its colours". Masress, <https://www.masress.com/en/ahramweekly/37> (30.07.2020).

el-Benna, Hasan. *Hatıralarım/Müslüman Kardeşler*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy). Beka Yayınları, 2007.

Erkilet, Alev. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, 7. Baskı. Büyüyenay Yayınları, 2017.

Fathy. "Cepheleşmeden Bölünmeye: Mısır'da Müslüman Kardeşler, 2013-2016". *Sharq Forum* (blog), 16.10. 2019, <https://research.sharqforum.org/tr/2019/10/16/cephelesmeden-bolunmeye-misirda-musulman-kardesler-2013-2016/>

"Freedom and Justice Party". *Jadaliyya* جدلية ., <https://www.jadaliyya.com/Details/24642> (10.08.2020).

Görgün, Hilal. "Seyyid Kutub-TDV İslâm Ansiklopedisi". 2009, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub>

Güçtürk, Yavuz. *Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları*, Ankara: SETA Yayınları, 2016.

Güvenilir, Emine. "Ortadoğu'da Siyasal İslam: Mısır'da Arap Baharı ve Müslüman Kardeşlerin Etkileri". (Yüksek lisans tezi), T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı, 2016.

Hâlidî, Salâh. 'Abdulfettâh. *Seyyid Kutub mine'l-Mîlâdi ile'l-İstîshâd*, Şam: Dâru'l-Kalem, 1994. <https://ar.islamway.net/book/26019>

"İhvân-ı Muslimîn Liderleri, Dönemleri, Etkileri". *Haksöz Haber*, 16.07.2019, <https://www.haksozhaber.net/ihvan-i-muslimin-liderleri-donemleri-etkileri-116552h.htm>

Karş, Hussein Mahmoud. "MB's Leading Role in January 25 Day of Anger-Prospects for Victory". *Ikhwanweb*, <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=28054&ref=search.php> (10.08.2020).

Kılavuz, M.Tahir, M. Hüseyin Mercan ve Süleyman Güder. "Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda", <https://ilke.org.tr/ortadoguda-islamci-siyaset-degisim-surecinde-musulman-kardesler-ve-nahda> (05.08.2020).

Kollektif. "Öncü Şahsiyetler". *Genç Düşünce*, t.y.

Mahmud, A. Abdulhalim. *Müslüman Kardeşler Tarihi Yön Veren Olaylar 1-2 (Takım) Kurucu Lider Dönemi*, Nida Yayıncılık, 2019.

"MB Statement on the Dialogue between Youth, Political and National Forces with Egypt's Vice-President". *Ikhwanweb*, <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27977> (10.08.2020).

Mercan, Muhammed Hüseyin. *Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu*, İlem Yayınları, 2019.

Öztürk, Hasan (Ed.). *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*, Bilgesam Yayınları, 2016.

Pargeter, Alison. *Müslüman Kardeşler Muhalefetten İktidara*, (Çev. Semih Çelik). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

Ranko, Annette. *The Muslim Brotherhood and its Quest for Hegemony in Egypt: State-Discourse and Islamist Counter-Discourse*. Springer VS, 1714.

Rashwan, Deia'a. "Muslim Brotherhood (MB) in Egypt". *Ikhwanweb*, 2007, <https://ikhwanweb.com/article.php?id=798&ref=search.php>.

Rubin, Barry. *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, NY: Palgrave Macmillan, 2010.

Rutherford, Bruce. *Egypt after Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World* (Revised edition), Princeton: Princeton University Press, 2013.

Sani, Ahmet Esad. "Mısır'daki katliamın bilançosu: 3 bin 533 ölü", *Anadolu Ajansı*, 17.08.2013, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirdaki-katliamin-bilan-cosu-3-bin-533-olu/225113>

Shahin, Emad el-Din. "Political Islam in Egypt". <https://www.ceps.eu/download/publication/?id=5619&pdf=1495.pdf> (29.07.2020).

Shenker, Jack. "Egyptian Vote on Constitution Reveals Deep Divisions". *The Guardian*, 18.03.2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/egypt-constitution-vote-divisions>

Somuncuoğlu, Ecehan. "Siyasal İslam ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.

Şenol, Serdar. "Müslüman Kardeşler". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, <http://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12462/2670>.

Taş, Hakkı. *İsmailiye'den Rabia'ya Müslüman Kardeşler*, t.y.

Wickham, Carrie Rosefsky. *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, Princeton: Princeton University Press, 2013.

Yamaç, Ahmet. "Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti Dünü, Bugünü ve Yarını". (Yüksek lisans tezi). Yenyüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015.

Yıldız, Tuba. "Suriyede Sünni Muhalif Hareket Olarak İhvan-ı Müslimin". (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, 2012.

Zollner, Barbara. "The Muslim Brotherhood. Hassan al-Hudaybi and Ideology". 2009, <https://doi.org/10.4324/9780203888438>

المعهد المصري للدراسات. "درس الإخوان: من الثورة إلى الانقلاب" 17.04.2018 ,, <https://eipss-eg.org/-من-الثورة-إلى-الانقلاب/>

متحدث الإخوان: د. محمود عزت أثر إدارة الجماعة من مصر.. "والقيادة بالداخل" [https://www.ikhwan.online/article/\(01.09.2020\)](https://www.ikhwan.online/article/(01.09.2020)).

نت, عبد الرحمن محمد-الجزيرة. "بعد اعتقال محمود عزت.. (إخوان مصر إلى أين؟ ومن يعلو رأس الهرم؟". (02.09.2020) <https://www.aljazeera.net/news/politics/2020/9/1/-بعد-عزت-إخوان-مصر-إلى-أين-ومن-يعلو-رأس>